

A MAGYAR NYELVTANTANÍTÁS CÉLKITŰZÉSEINEK VÁLTOZÁSA A TANTERVEK TÜKRÉBEN

DR. CHIKÁN ZOLTÁNNÉ

(Közlésre érkezett: 1969. december 13.)*

A tantárgytörténeti vizsgálódás egyik legjelentősebb feladatköre a tantervi változások számbavétele. Azért fontos terület ez, mivel minden korban a társadalmi törekvések szabják meg az iskola célját, s az iskola célja a szaktárgyi célt. Ilyen összefüggésben a tantervek mindig az adott kor társadalmi igényeit tükrözik [1], s így a tantervi célkitűzés változásának elemzése mélyreható következtetések levonására ad lehetőséget.

Előljáróban néhány közismert, de témánk szempontjából különösen fontos tényt kell felidézniük.

Az általános iskolakötelezettség gondolata, a közoktatás eszméje csak a felvilágosodás után kezd Európa-szerte terjedni abból a gyakorlati szemléletből kiindulva, hogy az iskola nem más, mint a hasznos és engedelmes alattvalók képzőhelye [2].

Ebből a megfontolásból természetesen következett, hogy az *első magyar közoktatásügyi szabályrendelet, Mária Terézia Ratio Educationisa (1777.) nem juttatta szerephez az anyanyelvi oktatást, hiszen nyíltan németesítő törekvéseket szolgált.* A latin és a német nyelv sokkal nagyobb teret kapott, mint az anyanyelv, mert a latin és a német nyelv szolgálta azt a célt, hogy a „soknemzetiségű és soknyelvű ország alattvalóit egymással és a monarchia többi népével is összekösse, az összmonarchia hűséges alattvalójává tegye” [3].

Az ezután következő évtizedek a magyar tanítási nyelvért folytatott küzdelem jegyében teltek el [4] és csak 1867., a kiegyezés után következett el az a viszonylag békés korszak, amelyik megteremtette az alapot a mai modern oktatás számára. 1868-ban kötelezővé lett a népoktatás. Az erről intézkedő 1868. XXX-as törvényt európai szinten is jelentősnek kell elismernünk, mert az általános tankötelezettség elrendelésével megelőztünk más, kulturális vonalon élenjáró államokat is (Ausztria, Anglia, Franciaország). Ez a törvény megjelölte az iskoláztatás rendezésének, egységesítésének legsürgetőbb feladatait. Az elgondolások azonban sok szempontból irreálisak voltak: mind a tárgyi, mind az anyagi, mind a

* Közlésre javasolta: dr. Bakos József tanszékvezető
Lektorálta: dr. Szende Aladár docens, Országos Pedagógiai Intézet

személyi feltételek biztosítása az adott körülmények között lehetetlen volt [5].

Mégis feltétlenül pozitív irányban befolyásolta ez a nagyszabású terv a további fejlődést. Bár nem számolta fel teljesen az eddigi gyakorlatban is érvényesülő kettősséget az alsófokú iskolázásban (a népiskolák „anyagi foglalatosságra”, az elemi iskolák „tudományos ítéletekre” készítettek fel) [6], mégis célul tűzte ki, hogy a széles tömegeknek anyanyelven széles műveltséget nyújtson — a gyakorlati életnek megfelelően. Ennek az elgondolásnak valóra váltásához *szükségessé vált a tanítandó anyag rendezése, a tantervek összeállítása is.*

Végét kellett vetni annak a tarthatatlan állapotnak, hogy a tanítás tartalma, színvonala teljes egészében a tanítótól függjön.

Mind ez ideig igen sok helyen tantervi anarchia, módszerbeli tájékozatlanság, és ennek következtében igen csekély eredmény volt az iskolai munka jellemzője.

•

Az első hivatalos tanterv megjelenését megelőzik bizonyos, legalább némi rendezésre irányuló törekvések.

Így pl. 1539-ben Stöckel Lénárd elkészített egy „protestáns tanrendet” [7]. — 1648 júniusában a Zemplén, Abaúj, Borsod és Ungvár megyei lelkészek Sárospatakon tartott gyűlésükben új iskolai rendtartást állapítottak meg, és megszabták, hogy melyik iskolában mit kell tanulni [8]. — 1770-ben a debreceni kollégium is kiadott egy „Methodust” [9], amelyet a Ratio megjelenése után 1791-ben átdolgoztak [10].

Az 1843/44. évi országgyűlés kerületi választmánya Bezerédi István elnöke alatt foglalkozott ilyen jellegű kérdésekkel, és kidolgozott egy törvényjavaslatot. Ezután 1846-ban megjelenik az első hivatalos magyar iskolai szabályzat („Magyarország elemi iskoláinak szabálya”, 1846).

Ezek azonban csak törekvések, esetleg helyi vagy egyházi jellegű rendezések maradtak.

1868-ban, a kötelező népoktatás elrendelését követően lát napvilágot az első tulajdonképpeni hivatalos tanterv.

Ettől kezdve egyre sűrűbben jelennek meg a mind részletesebb tantervek, hogy segítsék a pedagógus munkáját, hatékonyabbá tegyék az oktatást.

Az anyanyelvi oktatás tanterveinkben mindenkor központi szerepet kapott, mégis óriási az a változás, amely ennek a tantárgynak fejlődéstörténetében bekövetkezett. Mivel a különböző iskolatípusok célkitűzése sokkal inkább jellemző az egyes korszakokra, mint az egyes iskolatípusokra, időrendi sorrendben fogok haladni, és nem választom külön az egyes iskolatípusokat.

*

Már az 1869-es első hivatalos népiskolai tanterv [11] felhívja a tanítók figyelmét arra, hogy „a tanítás fősúlyát az anyanyelvi oktatásra fektessék”. De a „Szükséges tudnivalók”-nál figyelmeztet: „A nyelv alak-

tanának szabályszerinti mélyebb taglalásába ne bocsátkozzanak, e részben szorítkozzanak főleg a helyesírás megtaníthatására szükséges nyelv-tani legfőbb alakok ismertetésére.” A „Magyar nyelv” tárgyához írt utasításokban még egyértelműbben rögzíti a célt: „Az elemi népiskolai tanítás központjául a magyar (anyai) nyelv szolgál, melyet úgy kell oktatni, hogy azon a gyermek akár eredeti, akár figyelmeztetés (tanulás) útján szerzett gondolatát tisztán tudja kifejezni, aztán gondolatait következetesen és szabatosan tudja egymásután sorozva előadni, végre azokat helyesen tudja leírni.” „Az elemi iskolai nyelvtani tanításban tehát a cél az, hogy a gyermek tisztán, világosan és természetes hangsúlyozással tudjon beszélni, vagy gondolatait előadni.” „...fel kell e végből használni az iskolai tantárgyak mindegyikét.”

A „Magyar nyelvtan” szaktárgya előtt így jelöli meg a feladatokat: „Az elemi, különösen a népiskolában az anyanyelvtanbeli oktatásnak nincs egyéb célja, mint az, hogy megtanuljon a gyermek szabatosan beszélni, helyesen írni, a mások beszédét és írását biztosan és tisztán megérteni. Az olyan tanító igen nagyon eltévesztené célját, ki az elemi népiskolában a nyelvtan szabályait elvontan és rendszeresen tanítaná és a tanuló idejét a szóragozás meddő tanítására és annak alkalmazás nélküli sikertelen felmondására fordítaná.” „...a fősúlyt az olvasmányok és a mondatok értelmi taglalására és fejtegetésére fektessék, ezekkel kapcsolatban a nyelvtani alaktan tanítását leginkább a helyesírás alapjául szolgáló tudnivalókra szorítsák.” (12. o.)

Ha egybevetjük a magyar nyelv általánosabb és a „nyelvtan” szűkebb „célkitűzését”, elsősorban az tűnhet fel, hogy azok alig különböznek egymástól. A *nyelvtanóráknak tulajdonképpen nincs is semmiféle speciális szerepük*: azt az oktatás egésze elé kitűzött célt kell azokon is megvalósítani, amit az olvasás, beszélgetés stb. órákon: a gyermek tanuljon meg szabatosan beszélni, és értse meg mások beszédét is. De a tantervi utasítás maga világosan kimondja: „Fel kell e végből használni az iskolai tantárgyak mindegyikét.”

Mint az idézett részben olvashattuk, óva intette a tanítót a szabályok „elvont és rendszeres” tanításától. A nyelvtanórák ezek szerint aligha különböztek sokban pl. az olvasás illetve olvasmánytárgyalás óráitól — mint ezt a korabeli módszertani irodalom is bizonyítja. A *nyelvtan tehát tulajdonképpen csak elnevezésében önálló tárgy*: a helyes (szabatos) beszéd és helyesírás sokszor rendszertelen, alkalomszerű gyakoroltatása jelenti a nyelvtanítást. Az a tanítási anyag, amelynek keretében ez folyik, éppen olyan mellékes, mint az irodalomórákon az olvasmány tartalma [12], s éppen úgy nem lép fel a nyelvtan tanításának igényével, mint ahogyan nem gondol az irodalmi műveltség megalapozásával sem. Mégis, jóllehet egyrészt elkerülendőnek tartja a szabályok megtanítását, máshelyütt nagyon is túlzó anyagismeretet követel meg (mondatalkotás, mondatelemzés, igeragozás, szóképzés stb.)

Elegendő a Néptanítók Lapjának megfelelő évfolyamait átlapozgatnunk, és annak cikkeiből kiviláglik, hogy mennyire nagy bizonytalanság uralkodott a tantárgy tartalmával kapcsolatban. *Mező Dániel* határozot-

tan kijelenti: sok és nehéz az elméleti anyag [13]. *Radó Vilmos* is túlzottnak találja a követelményeket. „Az utóbbi időben annyit támadták meg a grammatika túltengését az elemi iskolákban és oly meggyőző módon, hogy különbül én bizonyosan nem tudnám. E lap olvasói jól tudják, mit tesz az, hétéves gyermekeknek, kik csak a konkrét világról érzékeik által tudnak képzeteket szerezni, de elvontságokra még korántsem érettek — mit tesz hétéves gyermekeknek merő abstrakciókat, logikai kategóriákat tanítani. Pedig hát ezt követeli a tanterv, mikor elrendeli, hogy annak a második osztályú gyermeknek a mondat, az alany, az állítmány stb. fogalmát adjuk” [14]. — Nem is csoda, ha problematikusnak találta a nyelvtan tanítását *Radó*, ha a továbbiakban ezt fejtegeti: „A nyelvtan a nyelvnek a filozófiája. Aki tehát nyelvtant tanít, az filozófiát tanít” [15]. — Az is általános panasz, hogy az elmélet nincs összhangban a gyakorlattal. *Péterfy Sándor* megállapítja: Sokan még ma is a nyelv törvényeit akarják megtaníttatni a gyermekeknek, megtanítják őket a szófajokra, a beszédrészekre, s csudálatosnak tartják, hogy 9—10 éves tanítványaik hiba nélkül tudnak elemezni, ugyanezek a gyermekek pedig nem tudnak egy levelet hiba nélkül megírni” [16]. — *Láng Mihály* a nyelvtant említi okként elsősorban, amikor a tanulók túlterheltségét, „elfásultságát” vizsgálja: „Vessünk egy futó pillantást a népiskolai tankönyvekre. Mennyit szajkol be a gyermek, ami értelmét meghaladja... Pl. A szók a mondatban módosulást és változást szenvednek a ragok és képzők által” [17]. „A túlzott követelmények felállítása egyrészt a neveléslélektan fejletlenségében keresendő, másrészt abban az oktatáspolitikai realitásban, hogy csak 10—11 éves korig lehetett rendszeres iskolázásra számítani” — állapítja meg *Arató Ferenc* [18].

Lényegében a *beszéd- és íráskészség fejlesztésének általános célkitűzése* — az anyanyelvi oktatás bármelyik részterületéről legyen szó: ez a lényege a tantervi elgondolásnak az első népiskolai tantervben.

*

A *korszak középiskolái* sem tekintettek messzebbre. 1869-ben megjelenik az *első polgári iskolai tanterv* [19] is. Elgondolásaiban a népiskolai tantervhez igazodik; mind a megtanítandó anyagot, mind a célt csak éppen körülhatárolja. Leglényegesebbnek itéli az előadási és fogalmazási készség fejlesztését.

*

A *fiúgimnáziumok* számára 1871-ben kiadott mindössze 13 oldalas kis tanterv [20] sem fogalmazza meg tételesen a célkitűzést, csak a megtanítandó anyagot sorolja fel fő vonásaiban. Ebből viszont kitűnik, hogy az anyanyelvi oktatás keretén belül az értelmes olvasás, az előadás és szavalás gyakorlása, továbbá a helyesírás elsajátítása a fő feladat. Az előadási készség fejlesztését tartotta különösen fontosnak e kor középiskolai oktatása, és ezt természetesnek kell tartanunk, ha meggondoljuk, hogy a gimnázium a művelt középosztály iskolája volt, ahol az ifjak általában a közéleti szereplésre készültek fel [21]. Nem volt lényeges a tárgyi tudás

megalapozása, nem fordítottak különösebb gondot a logikus gondolkodás fejlesztésére sem: csak a jó kifejezőkészség, a hatásos előadás a fontos, és „az emlékezés gyakorlása”. Ilyen céllal hazafias verseket kellett a tanulóknak megtanulniuk.

*

Éppen az a tény, hogy az első *polgári iskolai* tanterv alig lép túl a népiskolai anyag igényén, teszi természetessé, hogy rövidesen revízióra szorul. Az *1879-es tanterv* [22] már inkább a gimnáziumhoz közeledik, s így szabja meg a feladatát: „... azon jártasság megszerzése, hogy a tanuló oly tárgyakról, amelyek tapasztalata és tanulmányai körébe esnek, világosan és szabatosan tudjon szólni és stiláris ügyességgel tudjon írni.”

Itt találkozunk tehát először a nyelvtan alapos ismeretének követelményével. Nyilvánvaló, hogy még nem gondolhatunk olyasfajta széles körű ismeretre, amelyet a mai iskola ad a tanulóknak — ezt a kérdést majd a további fejezetek tárgyalják —, de legalább az igény megvan az alapos szaktárgyi ismeret megadására. Hangot kap tehát az a felismerés, hogy az eredményes készségfejlesztés csak tudatos ismeretre alapozva képzelhető el.

A gyakorlati élet követelményét tekinti ez a tanterv akkor is, amikor a világos és szabatos szóbeli kifejezés mellett külön hangsúlyozza, hogy a tanulóknak meg kell tanulniuk „stiláris ügyességgel” írni. Ez a célkitűzés az írásbeliség terjedését, térhódítását dokumentálja a mindennapi polgári életben.

A polgári iskola és a gimnázium tantervi célmeghatározása pusztán megfogalmazásban tér el, ott sem lényegesen. A különbség mindössze annyi, hogy a „jártasság megszerzése” helyett a gimnáziumi tantervben „képesség” szerepel [23].

Gyakorlatilag tehát az első tantervek nem sokkal vitték előbbre az anyanyelvi képzés ügyét: érezték a jelentőségét, hangoztatták is, csak éppen a megfelelő helyre nem tudták beilleszteni, mivel tisztázatlan volt a „mit” és a „hogyan” kérdése: vitatott volt, hogy mennyit lehet megtanítani a nyelvi anyagból, de kidolgozatlanok voltak a módszerek is.

*

Figyelemre méltó, hogy a *polgári leányiskolák* számára *1887-ben kiadott tanterv* [24] hangoztatja először, hogy szükséges „a nyelvtan öntudatos és alapos ismerete, a növendékek értelmi erejének azon fokon kiművelése, hogy magyarul világosan és szabatosan tudjanak beszélni és írni”. Végre szóba kerül hát az „öntudatosság” is. De meglepő, hogy éppen a polgári leányiskolában, hiszen a polgári iskola létrejöttétől kezdve gyakorlatibb irányú iskola volt, és a gimnáziumnak volt szinte kizárólagos feladata, hogy előkészítsen az egyetemi tanulmányokra. Mégis a polgári hirdeti meg először az „öntudatosság” követelményét, és éppen a leánypolgári, pedig ebben az időben a leányiskolák kevesebb elméleti anyagot nyújtottak növendékeiknek, mint a fiúiskolák.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a polgári iskolában — különö-

sen éppen a leánypolgáriban — valamiféle elvont, elméleti tanítást folyt volna. Már maga az a tény, hogy a nyelvtani anyagot, a nyelvtani szabályokat csak az olvasmánytárgyalás kapcsán tisztázták, lehetetlenné tette az elméleti jelleg túlsúlyra jutását.

A polgári leányiskolák számára 1887-ben kiadott tanterv mégis nagy lépést jelent előre, annál is inkább, mert nemcsak a nyelvtan területén ad újat az „öntudatosság” hangsúlyozásával, hanem irodalomban is, hiszen „elsőnek emeli ki az irodalomnak a nemzeti érzés kialakításában betöltött nagy szerepét” [25].

Éppen a tanterv gyakorlati jellegéből következik, hogy a nyújtott „öntudatos” elméleti ismeretek mennyiségileg leszűkülnek, s háttérbe szorulnak a szóbeli és írásbeli kifejezőképesség fejlesztése mellett, ami már abból is kitűnik, hogy minden osztály anyagában ez szerepel az első helyen [26]. Kevesebb, de „öntudatos ismeretre alapozott” gyakorlás: ez volt a polgári iskola nagyon is célirányos törekvése.

A tények ismeretében elmondhatjuk tehát, hogy *a múlt század utolsó évtizedeiben a különböző iskolatípusok közül a polgári iskola közelítette meg leginkább az anyanyelvi oktatással kapcsolatos mai elképzeléseinket.* Éppen annak a haladó, modern szemléletnek, amellyel az első polgári iskolai tantervek készültek, volt a következménye, hogy a polgári iskola egész fennállása alatt tanterve nem sokat változott. Igaz, hogy a tantervi célkitűzések alig lépnek túl a szóbeli és írásbeli kifejezőképesség fejlesztésének egyszerű igényén, de az alap, amelyből el akarnak indulni, szilárd. Természetes, hogy az anyag mennyiségében nem támasztanak nagyobb követelményt: az anyanyelvi oktatás önmagában is eredménynek számított: így azon belül csekélyebb eredményekkel is beérték.

A helyesírás- és fogalmazástanítás gyakorlati szemléletétől nem is távolodott el a későbbi évtizedek során sem a polgári iskola. Juhász Jenő 1939-ben kiadott polgári iskolai óraterveinek bevezetésében így ad hangot ennek a szemléletnek: „Polgári iskolai tanulónak, akiből ügyis iparos, vagy kereskedő lesz, nem a magyar nyelv rendszerét kell tudnia, hanem a fogalmazást, a magyaros beszédet, a helyesírást és magyar anyanyelvének szeretetét kell megtanulnia. A nyelv rendszerének tanítását engedjük át azoknak az iskoláknak, melyek azt szükségesnek tartják” [27].

Nem lenne azonban teljes a kép, ha nem figyelnénk fel arra, hogy már viszonylag rövid idő alatt is nagy fejlődést jelentett a haladó, *ma is érvényes nézetek jelentkezése a szakirodalomban.* Már Kármán igen sok megszívlelendő megállapítást tartalmazó pedagógiai írásaiban is megtaláljuk pl. azt a figyelmeztetést, hogy „a grammatica, de a többi formális disciplina tanítása sem lehet öncél” [28]. Az *Utasítás* pedig, amelyet a gimnáziumok számára adnak ki, felhívja a figyelmet arra, hogy az ismeretek rendszerezése és egybefoglalása is feltétlenül szükséges [29].

Súlyos akadályt gördített a múlt század utolsó évtizedében nyelvtanításunk fejlődése elé a pozitivistá szemléletmód eluralkodása, amelynek megfelelően a nyelvi tényeket nem belső összefüggések alapján vizsgálták,

hanem csak elvont elméleti adathalmazt sorakoztattak fel. Ennek „beemléztetése” meddő és felesleges fáradság volt. A *túlzott elméletieskedés ellen* azonban rövid időn belül egészséges *tiltakozás indult meg*, amelyik azonban szinte már *szélsőséges nyelvtanellenességgé fajult*. Ennek más oka is volt. A századforduló idején nagyrészt a latin és német nyelvtan mintájára tanították a magyar nyelvtant is, s mivel ez rendkívüli nehézségeket okozott, egyesek úgy akarták megoldani a problémát, hogy teljesen száműzni akarták a nyelvtant az iskolákból.

1871-ben egy, tanítók és tanítójelöltek számára kiadott neveléstörténeti könyv így ad képet az anyanyelvi oktatás helyzetéről: „A nyelvoktatás — mely kezdetben a latin, később az anyanyelv nyelvtanának, tartalom nélküli s legtöbbször értetlen szabályoknak tanulatásában állott — csak az utóbbi évtizedekben talált munkás ápolókra. Azonban a nyelvtani oktatás nagy szorgalommal fejlődve, szerény kételyek támadtak annak hasznára iránt, sőt némelyek elég merészek arra, hogy minden nyelvtant a népiskolából *egyszerűen kiűzzenek*” [30].

A „Nyelvet tanítsunk, ne nyelvtant!” — jelszó állandóan visszatérő motívum a századforduló idején a Néptanítók Lapjában is. A lap 1896-i első számában hírül adta, hogy Mező Dániel terjedelmes írást küldött be a szerkesztőségbe „Reform az elemi iskola nyelvtani anyagában és módszertani kezelésében” címen, és közölte: „E reformjavaslathoz rövid és velős hozzászólást szívesen veszünk (4. o.). — Ez a felhívás nagy érdeklődést váltott ki, igen sok hozzászólás érkezett a témához. Ezekből egy-két jellemző példa világosan dokumentálja a nyelvtanellenes hangulatot: „... a magyar nyelv tanítása nem felel meg a hozzá fűzött várakozásnak... Nagyon sokan vagyunk, akik ezen igazságot valljuk... Sokan szíves örömet kiküszöbölnek a nyelvtant az iskolából...” [31] — „... az elemi nyelvtanításhoz — jelenlegi stádiumában — nagyon is ráfér az alapos rostálás” [32]. — „Megvallom, én egyáltalán a módszeres nyelvtan tanítását a népiskolából — kivéve az V—VI. osztályt — teljesen kiküszöbölni óhajtanám. ... Mit vétett az a 7 éves gyermek, hogy elméjét már alany — állítmánnyal, stb-vel megterheljük?” [33] — „... a grammatika régi időből fatális örökség, mint akár a babonahit.” [34]

Ez a nyelvtanellenesség a későbbi években is hangot kap. Szabó Kálmán 1903-ban így ír: „Itt ahelyett, hogy egyenesen felelnénk, csupán kérdéseket vetünk föl. Kérdezi-e valakitől az élet, hogy például ez a szó: „költség” főnév-e, avagy melléknév? Soha. Hát azt kérdezi-e az élet valakitől, hogy „hússzor” számnév-e? Ilyen kérdést se hallott az élettől senki. Az élet sokkal józanabb, hogyszem ilyen kérdésekkel zaklassa a benne élőket. Van azoknak amúgy is zaklatásuk bőven. Ezeket a kérdéseket csak a grammatikusok és a felsőbb iskolák kérdik... — De azt sem kérdi az élet, hogy egy mondat mellé- vagy alárendelt. Ezeket csak az elemi iskola kérdezi. Hogy miért kérdezi, azt senki sem tudja” [35].

A nyelvtanellenesség olyan erőteljesen jelentkezett, hogy voltak, akik az oktatás minden hibájáért a nyelvtanítást tették felelőssé. Jellemzően dokumentálják ezt a szélsőséges felfogást *Jancsó Benedek sorai*: „A grammatika, az elmélet lehet az értelem fegyelmezője és fejlesztője, de nem-

igen szolgálhat az érzelem nemesítésére vagy a gyermeki képzelet táplálékául... úgy lesz tantervünk a maga grammatikai tényeivel okozója mindazon erkölcsi és jellembeli hibáknak, melyeket intelligens ifjúságunknak szemére szoktunk hányni. Ifjaink értelmét megtömjük nyelvtani adatokkal, de érzését üresen hagyjuk, a képzeletét megnyomorítjuk. A virágnak napfény és világosság kell, de mi levisszük a pincébe, s aztán panaszkodunk, hogy halvány, sárga és beteges, hogy nincs illata és nem lesz gyümölcse” [36].

*

A közhangulat tehát a századforduló idején erősen az elmélet ellen van, a *fiúgimnáziumok részére 1899-ben* kiadott tanterv [37] a magyar nyelv és irodalom tanítása elé mégis így tűzi ki a célt:

- „a) A magyar nyelv és stíl főtörvényeinek ismerete.
- b) Írásban és szóval világosan és szabatos előadó képesség.”

Első helyen tűzi ki tehát a törvények ismeretét, de ez így teljesen öncélúnak tűnik, s mintegy igazolni látszik a nyelvtantanítás ellen hangoztatott vádakát. Ez a tanterv az irodalomtanításban a gyakorlatiasság felé előrelép, és reális a nyelvtanórák elé tűzött cél is. A gyakorlatban azonban nem fordítottak különösebb figyelmet az anyanyelvi képzésre: *a magyar nyelvtani ismeretek még mindig elsősorban azért szükségesek, hogy a tanuló könnyebben tanulja a latint*. Ami elvileg helyes lenne a tantervben, annak gyakorlati megvalósítása is súlyos nehézségekbe ütközött: a gimnáziumban a latin nyelv egyeduralma minden mást háttérbe szorított.

*

Bár a századforduló idején — mint ezt az előzőekben láttuk — sok pedagógus hangoztatta nyíltan nyelvtanellenes meggyőződését, mégis ismételtelen a nyelvtan alapvető szerepét hangsúlyozta az oktatásban *az 1903-as gimnáziumi tanterv* [38] is, amelyik — mint azt „Bevezetés”-e hangoztatja — csak átdolgozása az 1879-ben megjelent, és azóta több alkalommal módosított tantervnek. Ez a tanterv 3 évet szán a nyelvtan tanítására: az első két év betetőzi az elemi iskolai nyelvtanulás gyakorlati módját, egyúttal megveti az alapot a nyelvtan rendszeres áttekintéséhez. Ezért az első két évben főként gyakorlati a cél: „a nyelv pontos kiejtésének és helyes írásának tökéletes begyakorlása”. Ennek az „előkészítő tanfolyamnak” az is feladata, hogy a nyelvtani kategóriák tisztázásával segédkezet nyújtson az idegen nyelv tanulásához. „A grammatika egyszerű, világos szisztematikája nyitja meg ekképp az összes gimnáziumi tanulmányok számára a rendszeres tanulmányok sorát, mintegy könnyen érthető példáját adva a tudományos tárgyalásnak.” (Utasítás, 5. o.)

Ez a tanterv is szervesen kapcsolódik elgondolásaiban *az előzményekhez: a szóbeli és írásbeli kifejezőképesség fejlesztése mellett az idegen nyelvek tanulásához akar segédkezet nyújtani*.

De új, haladó gondolatokat is rögzít. Ilyen pl. a *helyes kiejtés* elsajátításának követelménye, és az a tény, hogy felhívja a figyelmet a nyelv-

tan tanításának *gondolkodásfejlesztő erejére*: a nyelvtan tanulása „a tanulók nyelvérzékének tudatos fejlesztésével és nyelvkincsének gyarapításával gondolkodásukat is világosabbá, szabatosabbá, rendszerezettebbé teszi.”

Nagy előrelépést jelent, hogy végre túlmozdul a célkitűzés a szóbeli és írásbeli kifejezőkészség fejlesztésének hasznos, de kissé egyoldalú szempontján.

A tantárgy jelentőségének hangsúlyozása serkentőleg hat annak népiskolai oktatásra is. A Néptanítók Lapjában *Borbély József* ismerteti a gimnáziumi tantervhez kiadott Utasításoknak a népiskolai tanítókat érdeklő részét. Felhívja a tanítók figyelmét arra, hogy „a középiskolai tanterv és az ehhez kiadott Utasítás nemcsak elsőrendű helyet ad és biztosít e tárgynak az I., II., és III-ik osztályban, hanem megfelelő gonddal és részletességgel is kívánja azt földolgoztatni.”

Indoklásul idézi az Utasítást: „Ez veti meg alapját a tudományos tanításnak, melynek a nyelvbéli közlés a leghathatósabb módja, amennyiben a növendék nyelvérzékének tudatossá váltával, nyelvkincsének gyarapodtával gondolkodása is világosabbá, szabatosabbá és rendezettebbé válik.”

Az Utasítás nemcsak a magyartanártól várja el a nyelv ügyének ápolását, hanem más tanszakok tanáraitól is. A népiskolai tanítónak feladata ezért, hogy ha kevesebb anyagot ad is, de jobb módszerrel adja, hogy a tanulók a középiskolában hasznát tudják venni annak, amit tanultak [39]. Az *1903-as tanterv célkitűzése* az előzőknél sok szempontból igényesebb. Annál sajnálatosabb, hogy *gyakorlatban szinte semmit sem valószínűsített meg belőle*. A mai módszertani alapelvek: a rendszeresség és a fokozatosság következetes érvényesítése helyett a legtöbb tanár csak esetlegesen és alkalmyszerűen foglalkozott a nyelvtani problémákkal. Ilyen körülmények között az eredmény messze elmaradt az elképzelés mögött, ami azonban nem a tanterv hibája.

*

Ilyenformán legfeljebb papír szerinti visszalépést jelent az, hogy az *elemi népiskolák* számára *1906-ban* kiadott Tanterv és utasítás [40] a nyelvtani magyarázatok anyagát tetemesen megszorítja; a rájuk szánt időt a felére leszállítja. A bevezető részben figyelmeztet: „Hogy a grammatizálás túlságait kiküszöbölhessük a népiskolából, az Utasítás az egész felleveendő anyagot részletezi. A grammatika tanítása a népiskolában főleg a helyesírást szolgálja. A fődolog, hogy a gyermekek, ha a népiskolából távoznak, tudjanak és szeressenek olvasni, egyszerű gondolataikat pedig tudják élőszóval és írásban könnyen, világosan és szabatosan kifejezni [41]. Természetesen a magyar nyelvi oktatást — éppúgy, mint az egész népiskolai oktatást — a nemzeti, vallásos és erkölcsi nevelés szolgálatába állítja (XIX. o.).

Mivel ennek a tantervnek elég részletes célkitűzése sok szempontból tanulságos, érdemes alaposabban is megvizsgálnunk.

A „Különös rész”-ben így szabja meg ui. a magyar nyelv tantárgyának feladatát:

A magyar nyelvi oktatás célja:

1. A gyermek megértse mások élőszóval vagy írásban kifejezett gondolatait.
2. A maga gondolatait is ki tudja szóban vagy írásban fejezni.

„Ezzel a magyar nyelvi oktatás az egész népiskolának egyik főtegyévé lesz. Helyes és szabatos beszédre meg írásra tanítván a gyermeket, gondolkodását fejlesztjük és világossá tesszük, és ezzel a népiskola nevelésének egyik legfontosabb, úgynevezett alaki feladatát szolgáljuk, de egyzersmind gyakorlati irányban is neveljük a gyermeket, mert megadjuk neki a másokkal való érintkezés tökéletesebb eszközét. Ugyancsak a nyelvi oktatás kulcsa minden egyéb tanításnak is, mely a nyelv útján történik. Végül pedig *a nevelés nemzeti jellege a magyar nyelvi oktatáson fordul meg*. Nyelvében él a nemzet; nyelvében nyilatkozik meg a nemzet szelleme, erkölce, érzés- és gondolkodásmódja, egész műveltsége. Nyelvében, irodalmában halmozta fel a nemzet szellemi fejlődésének kincseit. A nyelvtanítás útján vezetjük be a gyermeket nemzetének szellemi közösségébe, emeljük fölebb műveltségét, hogy e nemzeti szellemnek abból az energiájából, mely nyelvében és irodalmában összegyűlt, minél többet változtassunk át lelkének eleven erejévé. Minden tanítás a népiskolában a nyelvben való kiművelést is szolgálja, és viszont minden haladás a nyelvi készségben a tanítás minden ágának javára válik.” (41—42. o.)

Ez a célkitűzés pozitív és negatív vonásokat egyaránt tartalmaz.

A nemzeti érzés erőteljes hangsúlyozásával előkészíti a talajt a későbbi évtizedek nacionalista-soviniszta szemléletéhez. Még nem szélsőséges, hangoztatott elvei józanak, de alkalmas arra, hogy a soviniszta eszmék táplálójává legyen. A „Nyelvében él a nemzet” elvének felbukkanása is már politikai talajra utal, hiszen ez a jelmondat a nemzeti nyelvért folytatott politikai harcokban született.

De pozitív vonása a tantervnek, hogy tágítja a tanítók látókörét azzal, hogy a gimnáziumi tanterv nyomán ez is beszél a nyelvtanítás gondolkozásfejlesztő szerepéről.

Szélesíti a látókört azzal is, hogy a nemzeti érzés ápolásának kidomborítása mellett némi kitekintést ad más országok hasonló jellegű problémáira, eredményeire is, sőt némi történeti visszapillantással segíti elő az adott helyzet megértését.

Beszél arról, hogy „a múlt században külföldön, de főként Németországban és nálunk is, nagy volt az ingadozás abban, hogy milyen legyen a népiskolában az anyanyelvi oktatás, és mennyit kell ebbe az oktatásba a tulajdonképpeni nyelvtanból bevinni. Németországban túlságosan is nagy teret engedtek a grammatikának, és a mondat és szóalakok által a logika törvényeit akarták szemléltetni. Ez a törekvés a mondatelemzés és alakítási elemzés túlságba vitelére vezetett, ami nálunk is tapasztalható volt.

Ellenhatásként jelentkezett az a nézet, hogy a grammatikai formalizmust a népiskolából ki kell küszöbölni: a nyelvtant teljesen száműzni kell.

Ezután megszületett a közvetítő megoldás: a túlságos grammatizálás kerülendő, de bizonyos mértékű nyelvtani oktatásra szükség van gyakorlati célból: az pedig a helyes beszéd és a helyesírás. A nyelvtani oktatás csak segédeszköz a nyelvismeret tudatossá tételéhez. A tanító ezt ne tévessze szem elől, s ott, ahol a nyelvérzék eligazít, grammatizálásra nincs szüksége a népiskolának.”

Ez a tanterv sem kíván tehát rendszeres és következetes nyelvtani oktatást. Nagyon sok szempontból túlságosan is szabad kezet ad a tanítónak azzal, hogy csak ott kívánja a grammatikát elővenni, ahol a nyelvérzék már nem segít. — Ennek hatására egyre-másra teret kapott annak a tételnek a hangoztatása, hogy a nyelvérzék a grammatizálás, a nyelvtan tanulása csak megrontja. Felmerül a szükségesség kérdése: „Más a nyelvtanítás és más a nyelvtantanítás. A nyelvtan csak elméleti belátást nyújt. Sokan vitatják: szükséges-e egyáltalán?” [42]

A megtanítandó anyag visszاسzorításánál is *nagyobb kárt okozott ez a tanterv azzal, hogy tágra nyitotta a kaput a mindenható nyelvérzék hangoztatói előtt.* Legalább nagyjából mégis megjelölte a tanítás anyagának főbb pontjait, s ezzel megszüntette a tanító bizonytalanságát. Nagy szolgálatot tett abból a szempontból is, hogy felhívta a figyelmet a tanító előbeszédének oktatási és nevelési jelentőségére.

Az 1905-ös tanterv tehát sok tekintetben ellentmondásos. Van, amiben előrelépést jelent (a tanító előbeszédére, a gondolkodási készség fejlesztésére irányuló megjegyzések stb., stb.), van, amiben holtpontra (a nyelvérzék erejének hangoztatása), és van, amiben helytelen irányban való elindulást mutat (a sovíniszta eszmék alapjának megvetése).

Ez az ellentmondásosság az útkeresés bizonytalanságának következménye. Nyelvtantanításunk alig néhány éves (évtizedesnek alig nevezhető) múltra tekinthet csak vissza, s a kezdeti hibák felismerése után (öncélú grammatizálás) keresni kezdik a célravezetőbbnek vélt elgondolásokat (a nyelvérzék érvényesítése, fejlesztése).

*

Míg ennek a népiskolai tantervnek vannak előre lendítő jellemzői, *szinte teljes egészében visszalépést jelent az előzőkhöz képest a polgári leányiskolák számára 1908-ban kiadott tanterv* [43], s a hozzá 1914-ben mellékelte Utasítás. Mivel ez az iskolatípus befejezett ismeretanyagot akar nyújtani növendékeinek, az ismeretanyag terjedelmét erősen csökkenti, a tanítás anyagát a leendő életkörülményekhez méri, s azt teljesen gyakorlati alkalmazásban törekszik elsajátíttatni. Ebből következik, hogy a célkitűzésben is igénytelenebb: „*A magyar nyelv tudatos ismerete és kellő ügyesség szóbeli és írásbeli használatában.*”

Ha összehasonlítjuk ezt az elgondolást az 1887-es tanterv célkitűzésével, szembetűnik igénytelensége a régebbihez képest. A „világos és szabatos” nyelvhasználattal szemben — ami elméleti ismeretek nélkül elképzelhetetlen! — itt csak a „kellő ügyesség” a követelmény.

*

Az 1918-ban a polgári fiúiskolák számára kiadott tanterv is elsősorban ehhez a tantervhez csatlakozik, bár a gimnázium alsó 4 osztályának anyagára is tekintettel van [44]. Ez az 1918-ban megjelent polgári fiúiskolák számára kiadott tanterv 1927-ben változatlanul újra megjelenik. Ez a tanterv nem jelent különösebb haladást. Igaz ugyan, hogy legnagyobb óraszámban a magyar nyelv szerepel a tantárgyak között, de ezen belül a nyelvtan tanítása igen szegényes. Csak az első két osztályban van nyelvtantanítás, mintegy előkészítésül a stilisztikai oktatáshoz. Erről tanúskodik a célkitűzés is. A cél:

- a) A szabatos előadás képessége szóban és írásban.
- b) A magyar nyelv és stílus legfontosabb törvényeinek ismerete.
- c) Megfelelő olvasottság alapján bevezetés a magyar irodalom ismeretébe.

Ez a szerény célkitűzés nyilvánvalóan nem hozhatott jelentősebb eredményeket sem. Igaz, közrejátszottak ebben a történelmi körülmények is. A háborús szenvedésekkel végsőkig csigázott országot elsősorban a politikai kérdések foglalkoztatták. A történelmi helyzet adott szakaszában létrejött a Tanácsköztársaság. A Magyar Tanácsköztársaság néhány hónapos uralma alatt a fejlődésnek óriási távlatait mutatta meg. Az osztatlan népiskola felszámolása, a kötelező nyolc osztályos iskola megszervezése, az egyházi iskolák állami kezelésbe vétele bizonyítják az új elképzelések forradalmi irányát. Az új típusú iskolák tanterveit az *Iskolai Reformokat Előkészítő Bizottság* dolgozta ki. Ezeket a tervezeteket sokoldalúan elemzi Rácz Endre ezzel a kérdéssel foglalkozó tanulmányában [45]. Megállapítja, hogy a reformtervezet előzményei már megvoltak ugyan: egyes kezdeményei visszanyúlnak a polgári demokratikus forradalom időszakába.

„A Közoktatásügyi Népbizottság azonban az iskolareform kereteit nemcsak kijelölte, hanem meg is töltötte őket tartalommal.” A VAOSZ (Városi Alkalmazottak Országos Szövetsége) iskolai reformbizottsága hihetetlenül gyors ütemben elkészítette a reformtervezetet.

A népiskolai tantervjavaslat így jelöli meg a magyar nyelv tanításának célját: „A magyar nyelvi oktatás célja, hogy a tanuló gondolatait szóban és írásban helyesen és közvetlenséggel úgy fejezze ki, hogy egyénisége azokban megnyilatkozzék.”

Igényesebb tehát, mint az addig érvényben levő tanterv, amelyik csak annyit akar elérni, hogy a tanulók a „népiskola nyújtotta műveltséghez képest... helyesen és csinosan tudják kifejezni magukat”. — Ez az igényesség részben természetes is, hiszen az új iskolatípus több, mint a népiskola: egyesíti a régi népiskolát és a középiskola alsó tagozatát.

Jellemző, hogy a tanterv erőteljesen hangsúlyozza a helyesírás tanításának jelentőségét, s a IV. fejezet ezt a címet viseli: „A helyesírás tanítása és a hozzáfűződő nyelvi ismeretek.” A nyelvi ismereteknek főként azokkal a részeivel foglalkozik ez a fejezet, amelyek a helyesírás-tanítás szolgálatában állnak. „Ez a koncepció alapjában véve megfelel az iskola céljának, gyakorlatias jellegének, s bár a nyelvművelő ismeretek, a helyes beszédre nevelés követelményei a részletezésben már nem dombo-

rodnak ki, a helyesírás nyelvtani alapozású tanítására nézve ma is mintául szolgálhat” — állapítja meg Rácz. „A tanterv felépítése rendkívül következetes. Az ismereteket koncentrikusan bővíti, s minden osztály anyagában pontosan megjelöli az új tudnivalókat, ezeknek helyesírási vonatkozásait, s az előző osztályok anyagához való viszonyát. Így jut el a VI. osztály tananyagához, amely egy félig-meddig kerek, mondattani alapú leíró nyelvtan” [46].

Még figyelemre méltóbb a középiskolára vonatkozó tantervi javaslat. Az anyanyelvi képzés célját — a régi középiskola alsóbb osztályainak „logiko-grammatikai észtornáival” és a felsőbb osztályoknak részben elavult és formális stilisztikai, retorikai, poétikai oktatásával szemben — a javaslat így fogalmazza: „Világos és szabatos nyelvi kifejező készség és előadó képesség élőszóban és írásban.” Az oktatás módszere: „Nyelvi és stiláris elemzés, párhuzamosan a szóbeli előadás és a fogalmazás állandó gyakorlásával” [47].

A középiskolai anyanyelvi oktatástól az új társadalom azt igényli, hogy képessé tegye a tanulót „a legnagyobb s a legkisebb állami feladatok elvégzésére. Gondolatait világosan és szabatosan kifejezni, beszélni és beszédet tartani, följegyezni és valamit megírni, sőt a köz számára egyszerűbb dolgokat a nyomdafesték alá dolgozni, mindez oly képesség, amelyre az állam minden oly egyénének szüksége lesz, kinek agyrendszere ilyen szellemi feladatok elvégzésére egyáltalán alkalmas.” Ez első sorban a gyakorlati készség dolga, tehát a beszédet és írást sokat kell gyakorolni, de nem unalmasan és mechanikusan, hanem mélyebb és érdekesebb szempontok kitűzésével, első sorban nagy írók műveinek nyelvi-stilisztikai elemzésével.

Ez a tanterv tehát igen sok szempontból mutat rokon vonásokat a most érvényben levő gimnáziumi tantervvel. „A két tanterv szembetűnő közös vonása: a tananyag gerincében — a gyakorlati célnak megfelelően — a nyelvművelés, a stilisztika és a szerkesztéstan áll, s szerepel bennük a nyelvi kifejezés szépségei iránti fogékonyság és a korszerű nyelvszemlélet kialakításának az igénye.” [48]

Szembetűnő különbség, hogy mindezeknek az ismereteknek mai fel fogásunk szerint szilárd nyelvtani alapra kell épülniük. Hogy ez a ma lényeges szempont a Tanácsköztársaság tantervi tervezetéből hiányzik, annak nagyon természetes oka van: a század elején a leíró nyelvtan még nem vívott ki magának igazi tudományos rangot [49].

Rácz Endre tanulmánya széles látókörrrel tárja fel a Tanácsköztársaság vezető kultúrpolitikusainak központi törekvéseit.

A műveltségi szint emelése azonban nem csupán néhány vezető személy törekvése volt, hanem általános igényként jelentkezett. Bizonyítja ezt az a tény, hogy egyének és hivatalos szervek egyaránt felszínre hozták a *helyi problémákat is*, és közösen keresték a megoldást, amit a Heves megyei napilapnak e korból származó lapjai és hivatalos okmányok egyaránt igazolnak.

Már a Tanácsköztársaság kikiáltását megelőzően, a polgári demokratikus forradalom eredményeképpen — 1919 januárjában — ilyen gondo-

latok jelzik a reformok iránti igényt: „A haladó élet mindent elsöpör újából, s mint a tavasz áldott melege, életet varázsol oda is, ahol már csak a korhadás jelei mutatkoznak.

Ilyen korhadó intézmény Magyarország iskolaügye, amely a rendi Magyarország emlőin táplálkozott, annak majd minden tekintetben elavult eszméin nevelődött, nem csodálhatjuk tehát, hogyha tantervében, egész szervezetében elmarad a kortól. Ez pedig öreg hiba, mert az iskola célja nem a múlt konzerválása, hanem a jövő nemzedék lelki fölépítése az élet küzdelmeire. A jövő nemzedéket csak a jelen megértése alapján vértézhetjük föl az élet nagy feladatainak megvívásához szükséges fegyverekkel.

Szociális reformokra van szükség az iskolában, hogy olyan embereket nevelhessen, akik testben, lélekben megérve, kifejlődve, erőiket a köz javára tudják és akarják szegődtetni és értékesíteni.

A munka megbecsülése, az emberi szolidaritás érzése, a körülöttünk levő világmindenség törvényeinek biztos szemmel való felismerése, az emberi társadalmat összekötő szociális igazságok megértetése, élő erkölcsi elvvé való avatása s annak az akaratnak a gyermekifjúság lelkébe leendő beplántálása, hogy a jó, igaz és szép eszméit a saját lelkükben igyekezzenek élővé tenni: ez legyen a jövő iskolájának célja. *Ezt pedig a mai eszközökkel, elkorhadt, elavult tantervekkel még csak megközelíteni sem lehet*” [50].

De általánossá is kell tenni a műveltséget. A lap egyik februári száma idézetet közöl Dr. Kunfi Zsigmond közoktatásügyi miniszternek „A magyar tanítósághoz” intézett szózatából: „A tudomány a fejlettebb műveltség, a nemesebb kultúra eddig túlnyomó mértékben a vagyonos osztályok kiváltsága volt. Ennek az állapotnak véget kell vetni. Én a magyar közoktatásügyet a nép-felvilágosítás hatalmas szervévé szeretném átalakítani . . .” [51].

A szép gondolatok mellett reálisan *felmérik az objektív nehézségeket is*: sok iskolát fűtőanyag hiánya miatt zárva kell tartani, bár tanítóhiány nincs [52]. Sok a nehézség a tankönyvek körül is: részben át kell a meglevőket dolgozni „a köztársasági szellem és a szociális gondolkodás szempontjából” [53], részben újakkal kell pótolni a hiányzókat. A helyzet 1919 őszén ilyen szempontból súlyosabb, mint a háborús években volt. Súlyos nehézségeket jelent az élelem és a ruha is, de a legnagyobb gond a tankönyv [54].

Az objektív nehézségek ellenére folyik a reformok életbe léptetése. A Forradalmi Kormányzótanács rendelete értelmében 1919 áprilisában Heves megyében is megindul a művelődési osztályok szervezése: erről „Az iskolák is a proletároké” c. cikkből kapunk hírt: a tanácsoknak művelődési osztályokat kell alakítaniuk. Az iskola igen jelentős: „Emlékezzenek vissza arra, hogy az állam és a felekezetek micsoda csatákat vívtak az iskolákért, mert jól tudták, hogy aki kezében tartja az iskolákat, az óriási befolyást gyakorol a jövőndő fejlődésére” [55].

Megtudjuk azt is, hogy *milyen lesz a reformok nyomán létrejött új iskola*: a katedra nem lesz rideg trónus, a tanítónak és gyermeknek közelednie kell egymáshoz, az érintkezést bensőségesebbé kell tenni. „El-

engedhetetlen előfeltétele ennek természetesen az is, hogy a tanító ne legyen elkeveredett, kiszajtott pária” [56].

A tanító személyének jelentőségét is világosan felismerik. Nagy László földműves, iskolaszéki tag a tanítóválasztás alkalmából figyelmeztet: mennyire fontos a tanító szerepe, munkája a társadalomban. Gondosan kell választani, mert a műveltség alacsony színvonalának felszámolása ezzel kezdődik [57].

Néhány nap múlva „Tanítónő” aláírással válasz jelenik meg Nagy László soraira. Ebben a pedagógus is lényeges szempontot vet fel. Jó tanítóra valóban szükség van. De a társadalom is becsülje meg a tanítót, a szülők is segítsék a gyerekeket a tanulásban, ne vonják el őket az iskolából. Nem elég, ha jó tanítót választanak, azt támogatni is kell! [58].

Hivatalos szervek is hangoztatják az iskola és a család kapcsolatának szükségességét. A Tanácsköztársaság kikiáltása előtt nem sokat törődtek az iskolák a tanulók szüleivel. Nem vizsgálták meg a gyermekek családi körülményeit. A megyei művelődési osztály körirata felhívta a helyi művelődési osztályokat arra, hogy jelentsék azt, „hogyan gondolkodnak a szülők ma az iskoláról, nincs-e szükség rá, hogy a községben esetleg propaganda előadások tartassanak oly célzattal, hogy a szülők az iskolaügyet a magukénak érezzék, hogy érdeklődő figyelmük jobban feléje irányuljon; jelentse az osztály azt is, milyen módokat és eszközöket lát alkalmazandónak, hogy a szülői ház és az iskola között a réginél közvetlenebb és áldásosabb kapcsolat létesüljön” [59].

A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája túlnőtt az iskola keretein. A minél magasabb szintű tudás megszerzésére lehetőséget ad a felnőtteknek is. Egerben munkás szabadiskola létesült, ahol „mindenki azt tanul, amit akar”, hiszen „minden felnőtt ember érzi és tudja, hogy mely dologban hiányosak az ismeretei”. Elsők között említik a tanítandók között: tanítjuk az írást, olvasást, helyesírást . . .” [60].

A Tanácsköztársaságnak valóban sikerült felkeltenie a művelődés iránti igényt a tömegekben is. Ezt bizonyítja az a tény, hogy 1920-ban olyan tömegével jelentkeznek az ifjak a középiskolákba, hogy a bejutást felvételi vizsgákhoz kötik, amelynek tárgya a magyar és a számtan: „Azon egészségtelen állapot kiküszöbölésére, hogy a középiskolákba tódulóknak száma évről évre növekszik, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletet adott ki, amelynek értelmében mindazon tanulók, kik a középiskola I. osztályába akarnak beiratkozni, felvételi vizsgát tartoznak tenni. A felvételi vizsga, mely külön bizottság előtt tétetik le, írásbeli és szóbeli részből áll. Az írásbeli vizsgálat tárgya egy magyar nyelvi olvasmány szövegének leírása tollbamondás után. A szóbeli vizsgálat tárgya magyar nyelvből: valamely, a vizsgálaton olvasott rövidebb olvasmány tartalmának előadása, s az olvasmányban előforduló legegyszerűbb nyelvtani jelenségek felismerése [61].

A Tanácsköztársaság tehát helyileg is, országosan is óriási munkát végzett, hogy a magasabb rendű proletárkultúrát megteremtse. Számítlan termékeny gondolat született meg, amelyek a későbbi reformok alapjául szolgáltak. *Fogarasi Béla* ennek az időben rövid, de kihatásaiban an-

nál jelentősebb korszaknak a lényegét fogalmazza meg ezekben a sorokban: „Egy forradalom szellemét és szellemi hatását nemcsak azon ismerjük meg, hogy 133 nap alatt az új kultúra felépítésének terveit hány százalékig sikerült keresztülvinnie. Terveknek, programoknak adott történelmi helyzetben megvan a maguk történelmi jelentősége, akkor is, és addig is, amíg nem sikerült azokat a valóságban keresztülvinni. Különösen akkor, ha a tervek kidolgozásában széles rétegek, a kultúra aktív erői elevenen részt vesznek. S ez volt a helyzet 1919-ben” [62].

Csak sajnálnunk lehet, hogy a számos értékes gondolat nem kerülhetett megvalósításra. De hogy még maguk az elképzelések is mennyire valóban termékenyítőleg hatottak, azt bizonyítja a Néptanítók Lapjának számos módszertani, gyakorlati vonatkozású cikke, amelyik ennek a néhány hónapnak tanulságaiból meríti eredményeit. (A következő fejezetekben erre több példát fogunk látni.)

*

A Tanácsköztársaság bukása után az ellenforradalmi rendszer vezető kultúrpolitikusai nem vették át a haladó elgondolásokat. A Tanácsköztársaság számos értékes elgondolását figyelmen kívül hagyva az 1925-ben megjelent új népiskolai tanterv [63] azzal az igénnyel lép fel, hogy továbbfejlessze az 1905-ben kijelölt irányokat.

A Tanácsköztársaság létrejöttének ténye természetesen gyakorol hatást az elkövetkező társadalomra. Új, reakciós társadalmi célkitűzések lesznek irányadók; s ez megmutatkozik az iskola célkitűzéseiben is. Új ebben a célkitűzésben az öntudatos hazafiasság hangoztatása, mely a kor uralkodó osztályainak nagyon is tudatos irányítása következtében néhány év alatt a nacionalista-soviniszta uszítás leplezője lesz. Az új népiskolai tanterv reakciós szellemét ez világosan megmutatja. Ebből nyilvánvalóan következik, hogy az ehhez a tantervhez készült Utasítások és a korabeli vezérkönyvek ilyen gondolatok szellemében akarják nevelni az ifjúságot; a népiskola „vezércsillagai legyenek . . . Isten, Király, Haza, Munka.” A gyermek tanulja meg, hogy az ember . . . nemcsak kenyérrel él”, hogy „nem a kenyér a fő cél, ez is csak eszköz az istenfélő, becsületes, hazafiúi élethez . . . Ha a népiskola ebben az irányban neveli növendékeit, . . . akkor távol tartja a nép lelkétől azokat a felforgató elméleteket, amelyek a gondolkodásban járatlant, az erkölcsi erejében megfogyatkozottat, a munkától idegenkedőt oly könnyen megtévesztik” [64].

Ilyen általános irányelvek mellett a szaktárgyi célkitűzés sem sokat fejlődött. Ez természetes is, hiszen nem volt cél „a gondolkodásban járatlant” a gondolkodásban jártassá tenni. A kor szellemi, pedagógiai irányelve, hogy a gyermeket értelmileg „túlterhelni” nem szabad, mert az árt a fejlődésének. Ebben az utasításban folytatja ez a tanterv is az intellektualizmus elleni küzdelmet, de túlzó formában: színe teljesen lemond a rendszeres és igényes ismeretnyújtásról. Nyelvtani szabályt, meghatározást tilos tanítani. A Néptanítók Lapjában Kornis Gyula hivatalos álláspontként mondja ki: „A népiskola öncélú iskola, amelynek tanulóitól nem követelhető meg a nyelvtan behatóbb tanulása annak a viszonylag csekély számú tanulónak kedvéért, akik a középfokú iskolában folytatják ta-

nulmányaikat” [65]. Az 1925-ös népiskolai tanterv ennek megfelelően így rögzíti a magyar nyelv tanításának célját:

A gyermek természetes kifejezési ösztönének fejlesztése, hogy gondolatait és érzelmeit szóban és írásban szabatosan ki tudja fejezni;

az élőszó és az olvasmány megértése, hogy a gyermek íróinknak és nagy költőinknek a gyermek fejlettségéhez mért műveiben foglalt gondolatait felfogja és érzelmeit átérezze, az értékes olvasmányokat megkedvelje és élvezni tudja;

a családi élet és az iskolai nevelés áthidalása és a nemzet szellemi életébe való bekapcsolása;

az otthon, a szülőföld, a nép és a haza megszerettetése, a vallásos és erkölcsi alapon nyugvó nemzeti műveltség elemeinek biztosítása.

Ha alaposabban szemügyre vesszük ezt a célkitűzést, először is *igénytelensége* tűnik fel. Bár *megfogalmazásában terjedelmes, mégis nagyon szűk körben mozognak az adott szempontok*. Jóformán semmiben sem jelent haladást az előzőkhöz képest. Egy helyben topogás, sőt, szinte visszalépés. Ez a tanterv nem kívánja meg a törvényszerűségek alapos ismeretét, még kevésbé a nyelvi tudatosságot. Nem hívja fel a figyelmet a gondolkodási formák fejlesztésére sem. Nyelvi szempontból a szabatos kifejezés az egyetlen elérendő cél, ez is nélküli a tudatosságot, mert az út, amelyen járni kíván, „a természetes kifejezési ösztön fejlesztése.”

*

A gimnáziumok számára 1926-ban adnak ki új tantervet [66]. Ennek célkitűzésében új elemként tűnik fel a vallásos alapon jelentkező erkölcsös és hazafias eszmék térhódítása. A régebbi tantervek csak magasabb műveltségi szintet tűznek ki célul, alapot akarnak adni a felsőbb tanulmányokhoz. Nem lehet véletlen, hogy a Tanácsköztársaság leverése után jelennek meg először ezek a gondolatok. A reakciós kultúrpolitika egyik legfőbb célkitűzése éppen az volt, hogy a nemzetnevelés programját meghirdesse. *Komár Pálné* a magyar irodalomtanítás történetét vizsgálva helytállóan állapítja meg: „A nemzetnevelés programja a Tanácsköztársaság leverését követő első hónaptól kezdve a reakciós kultúrpolitika legfőbb irányelve volt (a 182311/1919 sz. rendelet hirdette meg). E fogalom tartalma azonban az ellenforradalom 25 éve alatt jelentős „fejlődésen” ment át a népiskolai utasításokban. Ugyanis a Horthy-korszak első évtizedében a „vallásos és erkölcsös állampolgárok” nevelésének tendenciái álltak benne előtérben („Isten, Király, Haza, Munka”), s az „öntudatosan hazafias állampolgárokra” nevelés gondolatában — az 1925. évi tanterv olvasmánytárgyalási anyagát tekintve — még inkább csak a háborús vér- és területvesztés miatt érzett nosztalgikus nacionalizmus dominált (a már kezdetből kétségkívül jelen levő sovíniszta és irredenta elemek mellett), a magyar fasizmus erőteljesebb kibontakozása idején azonban a nemzetnevelés programja már a „tettekre kész fajiság” kialakítására irányuló törekvést jelentette.” [67]

Ilyen körülmények között nem lehet meglepő, hogy ez a tanterv mű-

velődési anyagában az 1899. évi tantervre épül, s az elméleti ismeretek nyújtásában meglehetősen szerény igényű. Célkitűzés: a) a magyar nyelv és stílus törvényeinek ismerete; b) a szabatos előadás képessége szóval és írásban. — Megkívánja még az irodalmi művek formai elemzését is.

*

Az iskolával szemben támasztott fokozódó igények kielégítésére 1932-ben megjelenik a *népiskolák számára az újabb tanterv* [68], de az is csak némi előrelépést jelent. Ezt a tantervet is, mint az ellenforradalmi korszak tanterveit általában jellemzi az, hogy hangoztatja ugyan az anyanyelvi oktatás „nemzetnevelő erejét”, de csak ebből a szempontból foglalkozik a nyelvtannal. *A szaktárgy szempontjából ez nem, vagy alig jelent haladást.*

Az 1932-es tanterv így jelöli meg a feladatokat: „A helyesírás tanításának és a nyelvi magyarázatoknak célja a gyermeket képessé tenni arra, hogy a magyar nyelv kifejező erejét, szerkezetének lényegét, s azokat a főbb törvényszerűségeket észrevegye, beszédében és írásában alkalmazni tudja, melyek a nyelvnek szóban és írásban való helyes használatát szabályozzák.” (228. o.) — Majd kimondja: „Mindaz a nyelvtani ismeret, amely ezt a célt nem szolgálja, mellőzendő a népiskolában. Mellőzendő a nyelvi ismereteknek elvont meghatározásokba, szabályokba való foglalása s ezek beemléltetése is. — A népiskolában nem annyira nyelvmagyarázat kell, hanem nyelvszemléltetés és némi rendezés, amit a gyermekek a szemléletek alapján önmaguk is elvégeznek.” (232. o.)

Az Utasítás figyelmezteti a tanítót: „Az iskola van hivatva arra, hogy az irodalmi nyelvben használt kiejtést, szókincset s a legfőbb szerkezeteket szemléltesse, s ezeknek szóban és írásban való használatát a gyermek értelmi fokához mért alakban tudatossá tegye.” (228. o.)

A nyelvi magyarázatok módjaiban viszont: „A népiskolában nyelvet tanítunk, nem nyelvtant; a nyelvnek használatát tanítjuk, nem pedig elméletét, a helyes beszélést, az ügyes fogalmazást, nem a meghatározásokat és szabályokat.” (231. o.) „... az ismeretek arra valók, hogy a tanuló észrevegye anyanyelve szerkezetének fő vonásait, s ez támogassa nyelvhasználatát. — Ebből következik, hogy mellőzni kell elvont meghatározások és szabályok megtanítását.” (232. o.)

Bár ez a tanterv is erősen *elméletellenes*, és a tudatos nyelvhasználatra való törekvés még mindig nem szerepel a célkitűzések között, mégis a pusztán szemléltetés mellett *feltűnik a „némi rendezés” igénye*. De nem lép fel a helyes kiejtés és a nyelvi forma esztétikumának kérdése sem. A fejlődés üteme tehát nagyon lassú.

*

Az 1941-ben kiadott *népiskolai tanterv* [69] is csak új kiadása a réginék: szó szerint egyezik célkitűzéseiben, célmegjelölésében az 1932-essel. A cél: „... a magyar nyelv kifejező erejének, legfőbb törvényszerűségeinek észrevételése az értelmes, tiszta, helyes beszéd és írás elsajátíttatása érdekében.” (105. o.)

Kiemeli ez a tanterv is, hogy a népiskolában nyelvet tanítunk és nem nyelvtant, a nyelv használatát és nem a szerkezetét. Az ismeretek arra valók, hogy a tanuló *észrevegje* (így kiemelve!) anyanyelve szerkezetének fő vonásait. (107. o.) Az egyes osztályok anyagának részletezése előtt még külön is kiemeli: „Nyelvünk törvényszerűségeinek és sajátosságainak észrevétetésével a nyelvérzék fejlesztése, a kifejezőképesség és a helyesírási készség gyakorlása. (Nyelvi ismeretek, 23. o.)

Ez a népiskolai tanterv *egyik legfontosabb feladatának tartja, hogy a magyar nyelv tanítása útján bekapcsolja a tanulókat „a nemzet szellemi életébe”*. („... az értékes olvasmányok megkedvelése és élvezése, s ezzel a nemzet szellemi életébe való bekapcsolódás”). A 30-as évek nacionalista-soviniszta szemlélete jelentkezik ezzel a mozzanattal is. Hiszen egyik tantárgy sem alkalmasabb ezeknek az eszméknek a terjesztésére, mint éppen az anyanyelv. A kor kultúrpolitikusai élnek is a lehetőséggel, és szabad folyást engednek a soviniszta uszításnak. Bár a tantervek csak mérsékelten mutatják ezt az irányt, a korabeli tankönyvek azt bizonyítják, hogy *iskoláinkban igen erőteljesen érvényesült a soviniszta szellem*.

A korabeli tankönyvek tanulmányozása számos dokumentumot szolgáltat erre. Itt csak példaként említem meg Gergely Ferenc—Jósvay Gábor—Szkalka Lajos Magyar nyelvkönyvét [70], amelyik nyilván éppen erős nacionalista-soviniszta szellemének köszönhető, hogy 7 kiadása látott napvilágot, vagy Múth János nyelvtanát [71], amelyik az „életre nevelést” tűzi ki maga elé célként, és ennek értelmében a nyelv tanítását azért tartja fontosnak, mert a nyelv ismerete a tanulót „a nyelv katonájává avatja”, s minden tudatos katonája a nyelvnek: erőssége a nemzetnek. — „A nyelvtant nem a helyesírás kedvéért tanítjuk, sokkal magasabb, értéke-
sebb, nemzetnevelőbb szempontba kell azt állítanunk” — jelenti ki Múth [72]. Egészen szélsőséges példákat is idézhetünk. Egyik, 1930-ban kiadott továbbképzési könyv borítójának belső oldalán pl. ezt olvashatjuk: „Ezt a könyvet magyar gyártmányú fűzfői papíron, magyar festékkel, Hollósy János könyvnyomtató mester nyomta.” [73] A könyv szövege is megfelelően patetikus: „Zengzetes szép magyar nyelvünk! Legdrágább kincsünk! Tényleg félünk tanulásodtól s tanításodtól?” (279. o.)

*

Még szélsőségesebb a gimnáziumok számára érvényben levő (1938) tanterv [74], mint a népiskolai. Egyben tanulságos példát mutat arra is, hogy mennyire hiven tükrözi a tanterv a kor eszményeit és művelődési ideálját, és hogyan állítja szolgálatába az egyes tantárgyak oktatását.

A gimnáziumi tantervek tanítási anyaga az évek során változatlan maradt. Voltak, akik ennek „előnyére” mutattak rá: „A magyar nyelv és irodalom tanításának anyaga a reformok egymásutánjában változatlanul tartotta magát. Ez előny is volt (módszerbeli elmozdulás nélkül állhatott legfontosabb nemzetnevelő tárgyunk), de hátrány is (elmaradt.)” [75]

A reform természetesen mégis elkerülhetetlenné vált, hiszen a fejlődést megállítani nem lehet. *1938-ban megjelent az új gimnáziumi tanterv [76]*. Ez így határozza meg az iskola célját:

„A gimnázium célja, hogy a tanulót vallásos alapon erkölcsös állampolgárrá nevelje, a magyar nemzeti művelődés szellemének megfelelő általános műveltséghez juttassa, s az egyetemi és más főiskolai tanulmányokra képessé tegye.”

Ez az 1938-as tanterv *az iskola fő feladatának tekinti, hogy tanulóinak általános műveltséget adjon, s ezt így határozza meg:* „Ennek az általános műveltségnek fő eleme és egyben a vallásosságon felépülő középiskolai nevelésnek gerince a nemzetismeret. A tanítás középpontjában is a legtágabb értelemben volt nemzeti tárgyak állnak.

Ilyen nemzeti tárgyak elsősorban a magyar nyelv, az irodalom és művészet, a történelem, az állami, gazdasági, társadalmi élet jelenségeinek ismerete, a föld- és néprajz, s — bizonyos mértékig — a magyar művelődés történetében alapvető szerepet betöltő latin nyelv.” (3. o.)

A korszerű műveltség ilyen megjelölése az egyes tantárgyak keretén belül is hasonló formában jelentkezik. A „Magyar nyelv és irodalom” tanításának célját ebben látja: „Nemzeti nyelvünk és a magyarul olvasható irodalmi művek segítségével a tanulóknak erkölcsi magatartás, irodalmi műveltség és nyelvi kifejezőkészség szempontjából értékes magyar emberekkel való nevelése.” (12. o.)

„A nyelvi kifejezőkészség szempontjából értékes magyar ember” igen tág megfogalmazást jelent, gyakorlatilag tehát nincs határozott oktatási cél; elsődlegesnek tűnik az iskola nevelési célja, de ez a nevelés is egy-síkú, mint az a célkitűzésből is kitűnik.

A nemzeti vonások ilyen erőteljes hangoztatása a kor szellemének, törekvéseinek megnyilatkozása.

A kor törekvése pedig ebben a korszakban kimondottan fasiszta jellegű. A faji öntudat, a nemzeti gőg erősítése az iskola egyik legfontosabb feladata lett, hiszen ezek a tulajdonságok a fasiszta embertípusra jellemzőek. A reakciós nevelési tartalom érvényesítése mellett háttérbe is szorul a szaktárgyak szakmai szempontja. Ezért van, hogy az 1944-ben kiadott pedagógiai szakkönyvsorozat előszavában még mindig joggal hangzik el a panasz: „... a magyartanítás méltatlan helyzetben van régóta, sőt mindmáig, holott a magyar a középiskola szívközpontja, a „központi tárgy hivatalosan is, csak épp szűken mérték ki érvényesíthetőségeinek kereteit a régi iskolai tantervek” [77].

Az ellenforradalmi korszakban legkevesebb változáson a polgári iskola esett át. Nem cserélték ki a század elején kiadott tanterveket, mert azok alkalmasak voltak arra, hogy a reakciós nevelési elgondolásokat ezeken belül is érvényesítsék. Így nem látszott szükségesnek a tantervi módosítás. *Az 1908-as leány és 1918-as fiú polgárik számára kiadott tantervet változatlanul adják ki 1927-ben.* Ekkor jelenik meg az Utasítás is, és ennek szellemében folyik a tanítás a polgári iskolákban egészen 1945-ig. Ezt lehetővé tette az az eleve reálisabb, gyakorlatibb célkitűzés, amely a polgári iskolát kezdettől fogva jellemezte. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a polgári iskolán belül ne lett volna változás, haladás, csak az sokkal kisebb mérvű volt, mint a többi iskolatípusnál.

Míg az első polgári iskolai tantervek erősen haladóknak tekinthetők,

néhány év múlva ezek már igénytelennek, túlhaladottnak tűnnek. Így pl. a gyakorlatiasság elve a kezdeti szakaszban haladó, de túlhaladottá válik, mihelyt nem tart lépést azzal a felismeréssel, hogy elmélet nélkül nincs gyakorlat. A polgári iskolai oktatás tehát megreked a kezdeti szakasznál, s így elmarad a többi iskolatípus mögött.

*

A reakciós kultúrpolitika nem hozott, nem is hozhatott fejlődést. Az oktatás minden vonalán a „nemzetnevelés” volt a lényeges mozzanat, s háttérbe szorította a szakmai vonatkozásokat.

*

1945-ben megindult köznevelésünk demokratikus átalakulása is. A 6650.1945. M. E. számú kormányrendelet értelmében általános iskola elnevezéssel új iskolát kellett szervezni. Ennek az iskolának feladata, az 1946-ban megjelent tanterv szerint: „...a tanulót egységes, alapvető nemzeti műveltséghez juttassa, minden irányú továbbnevelésre és önnevelésre képessé tegye, és közösségi életünk tudatos és erkölcsös tagjává nevelje.” [78]

Már az általános célkitűzésnek jelentős pozitív vonatkozásai vannak az előzményekhez képest. Továbbra is követelmény marad az egységes, alapvető nemzeti műveltség elsajátítása, de ez a megváltozott társadalmi körülményeknek megfelelően teljesen új tartalmat kap.

Új és a nagy társadalmi átalakulást hiven jelző mozzanat, hogy az alsó fokú iskola elvégzése után sokféle járható út kínálkozik a tanuló számára. Az új iskolatípus tehát csak úgy töltheti be hivatását, ha tanulóit „minden irányú továbbnevelésre” képessé teszi. Ez a célkitűzés megfelel társadalmunk általános igényeinek: az élet minden területére jól képzett, jól felkészített egyént kell állítanunk; a műveltség ne egyesek kiváltsága, hanem társadalmunk minden tagjának jellemzője legyen. Néhány év alatt milyen messze jutott ez az elnevezésében is általános iskola a Kornis által megjelölt öncélúságtól!

Nem kevésbé figyelemre méltó, hogy a célkitűzés az iskola feladatává teszi, hogy kialakítsa a modern embertípus fontos sajátosságát: az önnevelésre való alkalmasságot és egyben az igényt is. Elmondhatjuk, hogy az általános iskola ezt a feladatát egyre inkább betölti. Bizonyítja, hogy ezrek és ezrek törekednek a magasabb műveltségi szint elérésére. A sokféle esti iskolában tanuló dolgozó tömegek, a nagy példányszámban fogyó ismeretterjesztő munkák, az ismeretterjesztő előadások látogatottsága stb., stb. bizonyítják, hogy társadalmunk tagjai látják: ha a társadalom hasznos tagjai akarnak maradni, lépést kell tartaniuk a fejlődés óriási lendületű tempójával. Az önnevelés új igénye tehát az új társadalom igénye, és ennek az igényességnek általánossá válása az általánosan képző iskola jó működésének is köszönhető.

Nagy lépést jelent előre az is, hogy a célkitűzés értelmében az iskolának a közösségi élet számára tudatos tagokat kell nevelnie.

A célkitűzés új mozzanatai világosan tükrözik az új társadalom igényét: *minden ember, a társadalom minden tagjának öntudatos dolgozóvá nevelése*. Ennek a társadalmi igénynek elsősorban az iskolára, az általános iskolára kell támaszkodnia: az iskola feladata, hogy tudatos közösségi embereket neveljen széles körű tudatos ismeretek elsajátítása útján.

Ez a célkitűzés *realizálódik a szaktárgy keretén belül is*. A „Magyar nyelv és irodalom” tanításának célja: „A magyar nyelv tudatos írásbeli és szóbeli használata. Helyes gondolkodásra, magyaros, világos és szabatos nyelvi kifejezésre való nevelés”. (17. o.)

A nyelvi ismereteknél ezt olvashatjuk: „Az előbeszéd és az olvasmányok nyelvének tudatosabb vizsgálatával a nyelvérzék és helyesírási készség továbbfejlesztése...” (23. o.)

Sok szempontból megegyezik tehát az előző tantervekkel, azok haladó hagyományait átveszi: a nyelvérzék és helyesírási készség fejlesztése itt is szerepel; de éppen ennél a tárgynál szerényebben fogalmazza meg a követeléseket: „tudatosabb” vizsgálatot kíván az iskolában. Viszont ki kell emelnünk, hogy *a helyes gondolkodásra nevelésnek a kor szellemét híven tükröző célkitűzése az eddiginél sokkal nagyobb hangsúlyt kap*. A társadalom számára öntudatos tagokat csak a helyes gondolkodási készség kialakítása útján nevelhetünk.

A látókör szélesedését így bizonyítja a korabeli szakirodalom: „Az iskola legelső feladata, hogy a tanulóban kialakítsa és minél tökéletesebbre fejlessze azokat az alapkészségeket, amelyek nélkül a műveltség elsajátítása lehetetlen. Ez a feladat határozza meg a nyelvtanítás helyét az iskolában.” „Az általános- és szakműveltség megszerzésének alapfeltétele az anyanyelv szóbeli és írásbeli használatának tökéletes elajátítása. Nem sajátos nyelvtudományi cél, hanem ez az igazság követeli, hogy az alsó tagozattól kezdve kellő időt fordítsunk az anyanyelv nyelvtanának tanítására.” [79]

*

Az első tapasztalatok értékesítése jellemzi az *1950-es tantervet*. Eszerint „...el kell érni, hogy a tanulók gondolataikat szóban és írásban értelmesen, szabatosan és választékosan fejezzék ki, sajátítsák el a kifejező olvasást, a folyamatos írást és a tudatos helyesírást, tehát olyan alapvető jártasságokat, készségeket és képességeket, amelyekre a szocializmust építő társadalom minden tagjának szüksége van.” (7. o.)

A fejlődés rohamos lett. A csírák, amelyek hol itt, hol ott fellelhetők voltak, most végre kibontakoztak, hogy azután gyors fejlődésnek indulhassanak. Ennek sokféle jele lelhető fel. „...mind többen kezdenek a nyelv és a gondolkodás, iskolai vonalon pedig a nyelvtan és a gondolkodásra nevelés kapcsolatának kérdéseivel foglalkozni” [80].

Az 1950-es tanterv meglehetősen maximalista, és a sok évtizedes mulasztást szinte egy csapásra akarja pótolni. Túlzsúfolt tananyag, túlterhelő oktatás okozott gondot tanárnak és diáknak egyaránt.

Az 1956/58-as tanterv sok fogyatékoságot kiküszöbölt, csökkentette az átmenet töréseit.

1952-ben országos nyelvtanítási konferencián elemzik a nyelvtan-

tanítás helyzetét, és vitatják meg a szakemberek a teendőket [81]. Ez a konferencia világosan kimondja: a nyelvtanítás területén vettük át a Horthy-korszaktól a legnagyobb csódtömeget. A nyelvtant legfeljebb az irodalom függvényeként tanították [82]. Ebből következik, hogy ezen a területen igen sok a tennivalónk.

Nyilvánvalóan mutatja a társadalmi változást, a perspektívák tágulását a szemléletmód változása. A Köznevelés egyik cikke így ad hírt erről: „A nyelv szinte felbecsülhetetlen társadalmi szerepének felismerése szükségyszerűen vezetett a nyelvtanítás jelentőségének felismeréséhez. Az 1952. nov. 28—29-én megtartott országos nyelvtanítási konferencia éppen ezért felmérve nyelvtanításunk helyzetét már nemcsak az iskolai élet szempontjából vizsgálta a hibákat, és a feladatokat sokkal nagyobb távlatban, kulturális forradalmunk és a szocializmus építése nézőpontjából jellemezte meg” [83].

Ennek megfelelően nagyobb lendülettel indul meg az iskolai nyelvtanítás. A pedagógus-továbbképzés anyagát rögzítő kiadvány örömmel ad számot arról, hogy „... a nyelvtan megszűnt oktatásunk mostohagyermeké lenni, hivatalos tényezők és maguk a nevelők szinte egyidőben kezdték keresni az utat, amely a jobb, eredményesebb tanításhoz vezet” [84]. Az Anyanyelvünk az iskolában c. folyóirat beköszöntője már tényként rögzíti: „Az 1952/53. tanévben elértük, hogy mind az általános, mind a középiskolákban rendszeres nyelvtanítás folyik” [85].

*

Természetesen jelentkeznek még problémák, hiszen a nyelvtan rendszeres tanítása alig néhány éves múltat tekint vissza, szinte teljesen új terület. A szaktárgyi célkitűzés fejlődése, bővülése világosan mutatja a haladás útját. *Az ált. iskolai 1962-es tantervben [86] ezt a szaktárgyi célkitűzést találjuk:* „A magyar nyelvtan tanításának feladata az ált. iskola 5—8. osztályában — az 1—4. osztályban szerzett ismeretekre és az ott kialakított készségekre alapítva — az, hogy nyújtson szilárd és rendszerezett ismereteket a leíró nyelvtan legfontosabb elemeiről, és ezáltal tegye tudatossá a tanulók ösztönös nyelvhasználatát;

alakítsa ki bennük a helyesírás készségét;

tegye képessé őket arra, hogy gondolataikat szóban és írásban értelmesen, szabatosan és választékosan fejezzék ki;

a nyelvi tudatosítás útján járuljon hozzá a tanulók logikus gondolkodásának kialakításához és fejlesztéséhez;

a magyar nyelv szépségének, gazdagságának, kifejező erejének bemutatásával neveljen hazaszeretetre. A művelt köznyelv és az irodalmi nyelv példáin arra kell nevelnünk a tanulókat, hogy maguk is törekedjenek igényes, szép beszédre és írásra, s ezzel is fejezzék ki megbecsülésüket, szeretetüket a nemzeti nyelv iránt;

a korszerű nyelvszemléletnek megfelelő elemi fokon mutasson rá a nyelv életének, társadalmi szerepének jellemző vonásaira.

Mindezeket a feladatokat az ált. iskolai nyelvtanítás egész folya-

matában, az egyes osztályfokoknak szervesen egymásra épülő rendszerében kell megvalósítani.” (247. o.)

A Tantervi Utasítás (274—285) is ezeket a feladatokat emeli ki.

Az 5—8. osztályokban jobban érvényre jut a nyelvtani anyag rendszerszerűsége. Az alsó osztályokban a koncentrikus, a felsőkben a lineáris anyagfelépítés a jellemző.

Alapvető elv: minden korábbi nyelvtani-helyesírási ismeretet a továbbhaladás során újból és újból alkalmazni kell.

Tantervünk az ismeretek alkalmazásának fokozott érvényesítését követeli.

Elsősorban a nyelvtan tanulása során sajátítják el a tanulók a helyes gondolkodási eljárásait, műveleteit.

Meg kell alapoznunk a korszerű nyelvszemléletet. Az irodalomórakon jelentkező régies nyelvi formáknál rámutathatunk a nyelvi változásokra: a nyelv változik, fejlődik: nem merev sablon.

A gondolkodás fejlesztésének fontos célkitűzése tehát nemcsak erősen tágitja a perspektívát, hanem a gyakorlati megvalósulásban is érvényre jut. Ha rámutatunk pl. arra, hogy a nyelv fejlődik, változik, ezzel a dialektikus szemléletmód elsajátításának igen fontos és értékes lehetőségét teremtjük meg.

Az a tény, hogy tantervünk az ismeretek alkalmazásának fokozott érvényesítését követeli, bizonyítja, hogy az iskola messze távolodott az öncélú grammatizálás lélekölő, agytompító, időfecsérlő munkájától.

Az általános iskola előtt tehát egyenes az út, csak haladni kell rajta.

*

Lényegesen több a megoldásra váró probléma a középiskoláknál. Az 1950-es tanterv [87] szaktárgyi célkitűzésében ezeket találhatjuk: Cél: „A helyes magyar beszéd- és íráskészség továbbfejlesztése, a leíró magyar nyelvtan alapos megismerése, jó irodalmi művek olvasása és elemzése útján. A nyelvtudomány egyes fontos kérdéseinek, a stilisztika, verstan és műfajelmélet fő kérdéseinek ismerete.”

Már a célkitűzés sem választja el tehát a szorosabb értelemben vett nyelvtani és irodalmi ismereteket. Ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy míg az I. évben a reál tagozaton 2, a humán tagozaton 3 órát ad a nyelvi anyagra, de a II—III—IV. osztályokban már csak heti 1—1 órát szán ezekre, s ugyanakkor maximális anyagot tűz ki az egyes osztályok elé, akkor nem is csodálhatjuk, hogy nyelvi nevelést a középiskolákban eredményesen végezni egyáltalán nem, vagy csak igen nehezen lehetett.

Az 1960-ban kiadott Tájékoztató megállapítja: „Az 1950-ben kiadott tanterv pontot tett a magyartanítás nyelvtan nélküli korszakának végére. „De ez még nem jelentett elegendő eredményt. „Mindkét iskolatípus megkapta tehát a maga tankönyvét, de csupán a könyvek változtak. A tantervi koncepció, amely ugyanolyan jellegű ismeretanyagot írt elő az általános iskola, mint a gimnázium számára, változatlan maradt. Ez lett azután a gimnáziumban az 1955—56. tanévtől kezdve évről évre jobban észlelhető válság forrásává” [88].

*

Ezt a válságot próbálják feloldani a reformtörekvések. Az 1962-ben a gimnáziumok számára kiadott tantervi tervezet [89] a jelentkező hibák okait kutatva rögzíti: „... az 1950-ben kiadott általános iskolai és gimnáziumi tanterv mindkét iskolatípusban azonos célt tűzött az anyanyelvi oktatás elé: a leíró nyelvtan ismeretanyagának, nyelvünk szerkezeti szabályainak elsajátítását és gyakorlati alkalmazását. Sőt nemcsak a képzés célját jelölte meg azonos tartalommal, hanem a nagyjában azonos anyagot is teljesen azonos elrendezésben osztotta el az általános iskolai felső tagozat és a gimnázium négy-négy osztálya között. Ez a jelenség kezdetben, amíg a nyelvtan „új” tantárgynak számított az általános iskolában is, a gimnáziumban is, nem volt különösebben feltűnő. 1955 szeptemberétől azonban (amikor olyan tanulók iratkoztak be a gimnáziumok I. osztályába, akik a „közös kurzus” anyagán már végigmentek az általános iskolában), évről évre nyilvánvalóbbá lett az 1950-es koncepció tarthatatlansága: az általános iskolai anyag újratanítása nem lehet középiskolai feladat” [90]. — Ezt még az a tény sem indokolja, hogy az általános iskolát végzett tanulók helyesírási és kifejezésbeli készsége nem üti meg a kívánt mértéket. Ez a körülmény csak azt bizonyítja, hogy mind az általános iskola, mind a középiskola tanterve reformra szorul.

*

A reformmunkálatok megindultak, de a helyzet válságos volta azonnali átmeneti intézkedéseket tett szükségessé. 1958-ban megjelent az általános iskola felső tagozatának új tanterve, a gimnáziumokban pedig az 1960/61. tanévben kísérleti tankönyvet vezettek be.

Milyen elvekre épült az új tantervi reform?

1. *Az elmélet és a gyakorlat minél teljesebb és sokrétűbb összekapcsolása.* Csak tudományos igazságokat kíván tanítani, de egyet sem csak azért, mert tudományos igazság.

2. *Az ismeretek célszerű elrendezése.* Ehhez szükséges, hogy az egész általánosan képző iskolarendszeren belül megteremtsük az anyanyelvi képzés pedagógiai egységét.

3. *Az eddiginél alaposabban kell figyelembe vennünk a tanulók életkori sajátosságait.* A tantervek készítéséhez kiadott általános irányelvek rögzítik: minden ismeretet ott kell tanítanunk, ahol már megvannak a szükséges előzmények, ahol támaszkodhatunk a tanulók életkori érettségére, s ahol a kellő színvonalon történő feldolgozás a legtöbb haszonnal kecsegtet a további tanulmányok szempontjából. Ez azt is jelenti, hogy sajátos tantárgyi rendszert kell kialakítanunk, a didaktika az irányadó a sorrend megállapításánál, és nem a szaktudomány rendszere.

Az általános iskola ennek megfelelően a középiskolai anyanyelvi nevelés alapjává lesz, amely a nyelvtani szempontok helyett elsődlegesen a nyelvművelésre lesz tekintettel. Ezt hangoztatják a gimnáziumi tantervek vitájához kiadott szempontok is: az anyanyelvi képzésben központ a helyes és szép nyelvhasználat. Fő cél: az általános iskolainál magasabb szín-

ten a helyesírási készség továbbfejlesztése, a nyelvhelyességi-stilisztikai nevelés [91].

Az 1959-es pécsi nyelvművelő konferencián hozott határozat is ennek megfelelően rögzíti a középiskolai anyanyelvi nevelés célját: „Szükségességnek látjuk, hogy a középiskolában . . . a szilárd leíró nyelvtani alapra épített nyelvművelés és stilisztika álljon az oktatás középpontjában” [92].

A gimnáziumi tantervek vitájához kiadott szempontok megállapítják: az 1961. évi III. törvény hosszú időre kijelölte oktatási rendszerünk útját. Kifejezi azokat a közösségi és egyéni igényeket, követelményeket, amelyek a szocialista iskolarendszerrel szemben fennállnak. A szocializmus építése sokoldalúan művelt embereket kíván (ez a társadalom, a közösség igénye az iskolával szemben), a jövő szocialista állampolgárai pedig joggal várnak az iskolától olyan nevelést, amelynek segítségével erejük és képességeik szerint részt vehetnek az alkotó munkában. (Ez pedig az egyén igénye az iskolával szemben.)

Ennek megfelelően a tervezet elkészítői mindenekelőtt azt a társadalmi igényt tartották szem előtt, hogy a középiskolai tanulók sajátítsák el „a művelt köznyelv szintjén álló nyelvhasználatot.” Ezt azzal indokolják, hogy „társadalmunk méltán látja ebben a középfokú műveltség egyik alapkövetelményét.” „Ennek megfelelően a gimnáziumi anyanyelvi nevelés gerince a gyakorlati nyelvművelés, a tanulók nyelvhelyességi-stilisztikai képzése. Ez a tevékenység kétsíkú. A nyelvtan korszerű rendszerében haladva megvilágítjuk, hogy a különféle nyelvi jelenségek helyesek-e vagy helytelenek (azaz megfelelnek-e nyelvünk törvényeinek, közlő funkciójának vagy sem), másfelől stílusosak-e vagy stílustalanok (azaz használhatók-e a megnyilatkozás adott körülményei között vagy sem). „Hangoztatja a tervezet a gyakorlatiasságot: célunk a képzés hatásfokának a gyakorlatban megmutatkozó emelkedése.” Ugyanakkor rögzíti azt is, hogy világosan be kell azt is látnunk, „hogy ez a nyelvművelés legkevésbé sem „nyelvtanmentes”: korszerű nyelvművelés csak biztos nyelvtani ismeretek alapján lehetséges [93].

Ezt tekinti a tervezet az anyanyelvi műveltség törzsanyagának, amelyben nem lehet különbség humán és reál tagozat között. Az általános társadalmi igényt minden iskolatípusnak ki kell elégítenie. A humán tagozat osztályai csak a legfelső fokon kapnak ennél többet: bizonyos stílustani elmélet, stílusgyakorlatok és stíluselemzés egészíti ki a tanulmányi anyagot.

Ilyen gondolatok jegyében indítják meg az országos szintű vitát a tervezetről.

Kissé hosszasabban időztünk ennek a tantervnek az előkészítésénél, mint az eddigieknél. Ezzel kettős célt kívántam szolgálni. Egyrészt itt zárul az eddig megtett út, s ez a tantervi célkitűzés az eddigi munkálatokon alapulva a jelenlegi helyzet rögzítése; rámutat az útra, amelyen tovább haladnunk kell. — Másrészt néhány, már ma is nehezen hozzáférhető dokumentum rögzítése is céлом volt ezzel a részletes elemzéssel.

Ilyen előzmények után kerül kiadásra 1965-ben az új gimnáziumi tanterv [94], s összegezi mindazt, ami az előzetes programvitákon felmerült. A tantárgyi célt így rögzíti:

„Az általános iskolában elsajátított leíró nyelvtani ismeretek bővítésével, a megszerzett jártasságok és készségek továbbfejlesztésével emelje a tanulók szóbeli és írásbeli kifejezőképességét művelt köznyelvi szintre; az irodalmi tanulmányokkal szerves egységben alakítsa ki bennük mondanivalójuk világos, szabatos, szabályos és alkalomhoz illő kifejezésének képességét;

fejlessze bennük a helyes és szép magyar beszéd képességét;
tegye biztossá helyesírási készségüket;
tegye őket jártassá a közkeletű beszéd- és írásművek megszerkesztésében, kidolgozásában és előadásában;
a szükséges nyelvelméleti ismeretekkel alakítsa ki bennük a nyelv dialektikus szemléletének képességét, fejlessze logikus gondolkodásukat;
az irodalmi tanulmányokkal összehangoltan emelje anyanyelvi műveltségüket arra a fokra, amelyen az irodalmi alkotások eszmei tartalmát a nyelvi megformálás sajátos szépségében is felfogják és élvezik.”

Az utasításokban hangsúlyozza: A nyelvhelyességi tudnivalók feldolgozásánál a korszerű pozitív nyelvművelés vonul be a gimnáziumba (75. o.).

Valóban úgy látszik, hogy középiskolai anyanyelvi oktatásunk is megtalálta végre a maga területét, és az az alap, amelyre a mostani tanterv helyezte az anyanyelvi oktatást a középfokú iskolákban, elég szilárdnak látszik ahhoz, hogy végre felszámoljuk azokat a hibákat, amelyek sajnálatos módon jellemezték középiskolai nyelvtanítástunkat. És amikor ezt rögzítjük, arra is rá kell mutatnunk, hogy súlyos, mélyreható okai voltak annak, hogy középiskoláinkat olyan sok jogos szemrehányás érte az anyanyelvi oktatás eredménytelensége miatt. Rámutattam a hibák okaira: tulajdonképpen ezen a területen a legújabb időkig csak kísérletezés, tapogatózás folyt, és nem a pedagógusokon múlt, hogy csak napjainkban sikerült a helyes irányban elindulni. Sokkal bonyolultabb, mélyebb társadalmi összefüggések tükrében kell ezt a kérdést bírálnunk.

*

Végigtekintve tehát tanterveinken megfigyelhettük, hogy *a nyelvtanítás viszonylag rövid idő alatt is óriási fejlődésen ment keresztül*. Bár kezdettől fogva központi helyet kap az anyanyelvi képzés, ez csak elméleti tényállás, és nem reális helyzet. A kezdetben lélekölő, öncélú grammatizálásra ellenhatásként fellép a nyelvtanellenesség. A fasizmus kibontakozásával egyidejűleg az anyanyelvi oktatás a reakciós kultuszkormányzat egyik fő területe lesz a nacionalizmus és sovinizmus eszméinek terjesztésében. Valójában tehát csak a felszabadulás után indulhatott meg a munka a helyes irányban, és szinte csak napjainkról mondhatjuk el, hogy sikerült a helyes, a járható utat megtalálnunk. A tantárgyi célkitűzések vi-

lágosan dokumentálják ezt a folyamatot, s egyben rávilágítanak arra is, hogy anyanyelvi oktatásunk hosszú utat tett meg, míg eljutott ahhoz az igényes célkitűzéshez, amellyel ma elfoglalja méltó helyét az iskolai tantárgyak között.

A fejlődést végigkísértük. Nézzük most át összehasonlító táblázat segítségével is.

A magyar nyelvtanítás célkitűzéseinek változása

Népiskola	Polgári	Gimnázium
1869: A tanítás fősúlya: az anyanyelvi oktatás: „Nincs egyéb célja, mint az, hogy megtanuljon a gyermek szabatosan beszélni, helyesen írni, a mások beszédét és írását biztosan és tisztán megérteni.”	1869 Célkitűzésében a népiskolához igazodik: Cél: a beszéd- és íráskészség fejlesztése.	1871: Konkrét célkitűzést nem ad, de anyagából kitűnik: cél: az értelmes olvasás, előadás, szaválás és helyesírás.
	1879: A tanuló világosan, szabatosan, stíláriis ügyességgel tudjon szólni.	1899: Cél: a) A magyar nyelv és stílus fő törvényeinek ismerete. b) Írásban és szóval világosan és szabatosan előadó képesség.
1906: A grammatika tanítása főként a helyesírást szolgálja: „A nyelvtani magyarázatok főleg a nyelv írásbeli helyes használatára képesítnek. Célünk, hogy a gyermekek a nyelvvalakokat szóval, főleg írásban helyesen használják.”	1887: Szükséges a nyelvtan öntudatos és alapos ismerete.	1903 A nyelv pontos kiejtésének és helyes írásának tökéletes begyakorlása. Alap az idegen nyelvek tanulására. Minta a tudományos tárgyalásra.
1925: A gyermek természetes kifejezési ösztönének fejlesztése, hogy gondolatait szóban és írásban szabatosan ki tudja fejezni.	1908: A magyar nyelv tudatos ismerete, és kellő ügyesség szóbeli és írásbeli használatában.	1918, 1927: a) A szabatos előadás képessége szóban és írásban. b) A magyar nyelv és stílus legfontosabb törvényeinek ismerete.
1932: A gyermekeket képessé tenni arra, hogy a magyar nyelv kifejező erejét, szerkezetének lényegét s a főbb törvényszerűségeket észre vegye és alkalmazni tudja. Minden ismeret, ami nem ezt a célt szolgálja, mellőzendő.		1926: a) A magyar nyelv és stílus törvényeinek ismerete. b) A szabatos előadás képessége szóval és írásban.
1941: A magyar nyelv kifejezőerejének, legfőbb törvényszerűségeinek észrevétetése az értelmes, tiszta, helyes beszéd és írás elsajátíttatása érdekében.		1938: Nemzeti nyelvünk és a magyarul olvasható irodalmi művek segítségével a tanulók erkölcsi magatartás, irodalmi műveltség és nyelvi kifejezőkészség szempontjából értékes magyar emberké váló nevelése.
1946: A magyar nyelv tudatos írásbeli és szóbeli használata. Helyes gondolkodásra, magyaros, világos és szabatos nyelvi kifejezésre való nevelés.		

Népiskola

1950:

El kell érni, hogy a tanulók gondolataikat szóban és írásban értelmesen, szabatosan és választékosan fejezzék ki, sajátítsák el a kifejező olvasást, a folyamatos írást, és a tudatos helyesírást, tehát olyan alapvető jártasságokat, készségeket és képességeket, amelyekre a szocializmust építő társadalom minden tagjának szüksége van.

1962:

A magyar nyelv tanításának feladata az általános iskola 5–8. osztályában — az 1–4. osztályában szerzett ismeretekre és az ott kialakított készségekre alapítva — az, hogy nyújtson szilárd és rendszerezett ismereteket a leíró nyelv tan legfontosabb elemeiről, és ezáltal tegye tudatossá a tanulók ösztönös nyelvhasználatát; alakítsa ki bennük a helyesírás-készségét, tegye képessé őket arra, hogy gondolataikat szóban és írásban értelmesen, szabatosan és választékosan fejezzék ki, a nyelvi tudatosítás útján járuljon hozzá a tanulók logikus gondolkodásának kialakításához és fejlesztéséhez; a magyar nyelv szépségének, gazdagságának, kifejező erejének bemutatásával neveljen hazaszeretetre. A művelt köznyelv és az irodalmi nyelv példái arra kell nevelnünk a tanulókat, hogy maguk is törekedjenek igényes, szép beszédre és írásra, s ezzel is fejezzék ki megbecsülésüket, szeretetüket a nemzeti nyelv iránt; a korszerű nyelvszemléletnek megfelelő elemi fokon mutasson rá a nyelv életének, társadalmi szerepének jellemző vonásaira.

Polgári

—

—

Gimnázium

1950:

A helyes magyar beszéd- és íráskészség továbbfejlesztése, a leíró magyar nyelv tan alapos megismerése jó irodalmi művek olvasása és elemzése útján. A nyelvtudomány egyes fontos kérdéseinek, a stilisztika, a verstan, a műfajelmélet fő kérdéseinek ismerete.

1965:

Az általános iskolában elsajátított leíró nyelvtani ismeretek bővítésével, a megszerzett jártasságok és készségek továbbfejlesztésével emelje a tanulók szóbeli és írásbeli kifejezőképességét művelt köznyelvi szintre; az irodalmi tanulmányokkal szerves egységben alakítsa ki bennük mondanivalójuk világos, szabatos, szabályos és alkalomhoz illő kifejezésének képességét; fejlessze bennük a helyes és szép magyar beszéd képességét; tegye biztossá helyesírási készségüket; tegye őket jártassá a közkeletű beszéd- és írásművek megszerkesztésében, kidolgozásában és előadásában, a szükséges nyelv-elméleti ismeretekkel alakítsa ki bennük a nyelv dialektikus szemléletének képességét, fejlessze logikus gondolkodásukat; az irodalmi tanulmányokkal összehangoltan emelje anyanyelvi műveltségüket arra a fokra, amelyen az irodalmi alkotások eszmei tartalmát, a nyelvi megformálás sajátos szépségében is felfogják és élvezik.

A tantárgyi célkitűzések összefoglaló vizsgálata arra is rávilágít, hogy a fő szempontok (a szóbeli és írásbeli kifejezőkészség fejlesztése, a helyesírás fejlesztése) nem változtak lényegükben a tantárgytörténet során. Mégis igen nagy a fejlődés. Ez részben „a szintek megjelölésében, a készségfokban, az automatizáltsági szint elérése időtartamában, s a nyelvi tudatosság megkövetelésében mutatkozott” [95]. „50 vagy akár 30 évvel ezelőtt csak a negyedik osztály végére érték el a tanulók azt a szintet (igen sokan itt meg is rekedtek), amit ma már a II. osztály végére elérnek a tanulók” — állapítja meg Arató Ferenc [96].

Másrészt társadalmi vonatkozásban jelent igen nagy fejlődést a nyelvtanítási szemlélet változása. Ma iskoláinkban az anyanyelvet mint a korszerű műveltség egyik fő tényezőjét tartjuk számon. Mint ezt a leg-

újabb tantervek ki is emelik, szoros egységben épülnek egymásra az alsó és felső tagozat, majd a gimnázium anyagegységei: ma már *egységes anyanyelvi nevelés* váltja fel az azelőtt sokszor elszigetelt és öncélú „grammatizálgatást”.

Természetesen vizsgálódásunk úgy lenne valóban teljes, ha nagyobb mértékben lennének tekintettel a külföldi vonatkozásokra is. De azt is meg kell vizsgálnunk, hogy a vázolt tantervi anyagok hogyan realizálódtak a korabeli tankönyvekben, és milyen módszerekkel közvetítették ezeket a pedagógusok a tanulók számára. Ezek a kérdések azonban már egy újabb tanulmány tárgyát fogják képezni.

J E G Y Z E T E K

- [1] vö.: Garami Károly szerk.: Tantárgytörténeti tanulmányok. Bp. 1963. 58. o.
- [2] Somogyi József: Hazánk közoktatásügye a II. világháborúig. Bp. 1942. 27. o.
- [3] Jóború Magda: Élet és iskola. (A modern köznevelés történelmi háttére.) Bp. 1961. Stúdium Könyvek. 24. o.
- [4] Balkos József: Nyelv és iskola. (Fejezetek a magyar tanítási nyelv, a magyar nyelvtantanítás és az iskolai nyelvművelés történetéből, 1790—1849.) Eger, 1955. Az Egeri Ped. Főiskola Füzetek, I. Különnyomat az Egeri Ped. Főisk. Évkönyvének I. kötetéből. — Nyelv és iskola. (Fejezetek a magyar nyelvtantanítás történetéből, 1849—1900.) Eger, 1956. Különnyomat az Egeri Ped. Főisk. Évkönyvének II. kötetéből. Az Egeri Ped. Főiskola füzetek, 68.
- [5] vö.: Arató Ferenc: Az oktatás tartalma. 100 éves a kötelező népoktatás. Tanulmányok, Bp. 1968. 115. o.
- [6] Uo. 104. o.
- [7] Békefi Remig: Az iskolázás története Magyarországon 1000—1883. Bp. 1907. (Különnyomat Beöthy Zsolt Képes Magyar Irodalomtörténetének 3. kiadásából).
- [8] Thury Etele: Iskolatörténeti adattár. Pápa, 1906. 30. o.
- [9] Methodus, quam in collegio reformatorum hely. confessionis omnes scholas inferioris docentes inde ab infima elementariorum classe usque ad oratoriam et logicam sequuntur. — A Debreczeni ev. ref. főgymnasium Értesítője az 1894—95. iskolai évről. Debreczen, 1895. 95. o.
- [10] Uo. 106. o.
- [11] Tanterv a népiskolák számára. Az 1868-i XXXVIII. t. cz. értelmében kiadta a Magyar Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter, Budán, 1869.
- [12] Komár Pálné: A hazai irodalomtanítás alakulásának vázlatos története a múlt század 60-as éveitől 1945-ig. Tantárgytörténeti Tanulmányok, I. Bp. 1960. 24. o.
- [13] Mező Dániel: Reform az elemi iskola nyelvtani anyagában és módszertani kezelésében. Néptanítók Lapja, 1896. 11. sz. 4. o.
- [14] Radó Vilmos: Az elemi iskolai tanterv revíziója. Néptanítók Lapja, 1896. 10. sz. 5. o.
- [15] Uo. 6. o.
- [16] Gyakorlati tanítások s az 1868-i XXXVIII. és az 1879-i XVIII. t. cikkek értelmében készült Népiskolai Tantervek. Bp. 1880. Tanítók Könyvtára I. Szerkesztik: Dr. Kiss Áron és Péterfy Sándor. I. k. 44. o.
- [17] Láng Mihály: Mi az oka a túlterhelésnek, gyermekeink koraérettségének és ifjúságunk elfásultságának? Magyar Tanítóképző, 1895. X. évf. 358. o.
- [18] Arató Ferenc: i. m. 111. o.
- [19] Tanterv a polgári iskolák számára, 1869.
- [20] Tanterv a gymnasiumok számára. Kiadva a Vallás- és Közoktatásügyi Magyar Királyi Miniszter 20355/1871. szept. 18-án kelt rendeletével.
- [21] Komár Pálné: i. m. 35. o.
- [22] Tanterv a polgári fiúiskolák számára az 1868-i XXXVIII. t. c. értelmében. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1879-ik évi szeptember hó 12-én kelt 25409. sz. a. kelt rendeletével.

- [23] A gimnázium tanítás terve. Kiadta a vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter 1879-ik évi 17630. sz. a. kelt rendeletével. Budapesten, 1879.
- [24] Tanterv a polgári leányiskolák számára. Az 1868. évi XXXVIII. t. cz. értelmében kiadatott a vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszter 1887-ik évi augusztus 11. napján 29 000 sz. a. kelt rendeletével.
- [25] Komár Pálné: i. m. 35. o.
- [26] Uo. 37. o.
- [27] Juhász Jenő: Magyar nyelvtani óratervek a polgári iskolák számára. I. rész. I. osztály. Bp. 1939. 5. o.
- [28] Dr. Kiss Áron: A magyar népiskolai tanítás története. Bp. 1881. Idézi és elemzi ezeket Komár Pálné, i. m. 135—138. o.
- [29] Utasítások a gymnasiumi tanítás tantervéhez. Kiadta a M. Kir. Min. 1880-ik évi 16179. sz. alatt kelt rendeletével. Bp. 1880. Részletes utasítások. A magyar nyelv- és irodalomtanítás feladatai, 27. o.
- [30] Dölle Ödön: A neveléstudomány története. Tanítók és tanítójelöltek számára. Pest, 1871. 340. o.
- [31] Brózsik Pál: A népiskolai nyelvtanítás reformja. Néptanítók Lapja, 1896: 14. sz. 7—8. o.
- [32] Iszlay István: A népiskolai nyelvtanítás reformja. Néptanítók Lapja, 1896: 15. sz. 6. o.
- [33] Stark Mór: A népiskolai nyelvtanítás reformja. Néptanítók Lapja, 1896: 15. sz. 5. o.
- [34] Radó Vilmos: Az elemi iskolai tanterv revíziója. Néptanítók Lapja, 1896: 10. sz. 5. o.
- [35] Szabó Kálmán: A nyelvtanítás az elemi iskolában. Néptanítók Lapja, 1903/(36): 47. sz. 6—8. o.
- [36] Idézi Komár Pálné: i. m. 39. o.
- [37] Tanterv a gymnasiumok számára. Kiadta a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter 1899. május 6-án 32818, 18997. sz. alatti rendeletével.
- [38] A gimnáziumi tanítás terve, s reá vonatkozó utasítások. Kiadatott a m. kir. vallás- és közoktatási miniszter 1903. évi 43.381 sz. a. kelt rendeletével. Bp. 1903. Hivatalos Közlöny Kiadóhivatala.
- [39] Vö. Borbély József: A gimnáziumi tantervhez kiadott Utasításnak a népiskolai tanítókat érdeklő része. Néptanítók Lapja, 1903 (36): 29., 30., 31. sz.
- [40] Tanterv és Utasítás az elemi népiskola számára. (Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1905. évi jún. 16-án kelt 2202 eln. sz. rendeletével.) Bp. 1906. M. Kir. Egyetemi Nyomda.
- [41] Uo. XII—XIII.
- [42] Weszely Ödön: A magyar nyelvi oktatás vezérkönyve az elemi népiskolák tanítás-anyagához. Bp. 1917. 34. o.
- [43] Tanterv a polgári leányiskolák számára, 1908.
- [44] Tanterv és Utasítás a polgári fiúiskolák számára. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1918. április hó 30-án 70022 sz. alatti rendeletével. Bp. M. Kir. Egyetemi Nyomda.
Újabb kiadása: 1927.
- [45] Rácz Endre: Az anyanyelvi ismeretek oktatásának tervezetei a Magyar Tanácsköztársaság idejéből. Király Péter szerk.: A nyelvtudomány a haladásért. Tanulmánykötet a Tanácsköztársaság 50. évfordulója alkalmából. Akadémiai Kiadó, Bp. 1969. Nyelvtudományi Értekezések, 65. sz. 66—87. o.
- [46] Uo. 71. o.
- [47] Uo. 73. o.
- [48] Uo. 75. o.
- [49] Uo. 76. o.
- [50] Szociális reformok az iskolában. Egri Újság, 1919. (XXVI.) jan. 28. (22. szám.)
- [51] Az új magyar népoktatás. Egri Újság, 1919. (XXVI.) febr. 9. (33. szám.)
- [52] A népoktatás még mindig pang. Egri Újság, 1919. (XXVI.) febr. 12. (35. szám.)
- [53] A forradalom az iskolában. Egri Újság, 1919. (XXVI.) márc. 1. (50. szám.)
- [54] Egri Népujság, 1919. (XXVI.) aug. 15. (8. sz.)
- [55] Az iskolák is a proletároké! Egri Újság, 1919. (XXVI.) ápr. 16. (89. sz.)
- [56] Egri Munkás, 1919. (I.) júl. 16. (2. sz.)

- [57] Egri Népújság, 1920. (XXVII.) aug. 22. (192. sz.)
- [58] Egri Népújság, 1920. (XXVII.) aug. 26. (195. sz.)
- [59] A Heves megyei munkás-, katoná- és földművestanács művelődési osztályának körirata. Eger, 1919. jún. 25. Idézi Szecső Károly: A Tanácsköztársaság iskola-politikájának hatása Heves megyében. Kézirat.
- [60] Egri Munkás, 1919. (I.) júl. 16. (2. sz.)
- [61] Egri Népújság, 1920. (XXVII.) júl. 4. (151. sz.)
- [62] Vincze László: A Magyar Tanácsköztársaság közoktatásügyi politikája, Bp. 1951. — Idézi Szántó Imre: A szocialista pedagógus-mozgalom Heves megyében (1918—1919). Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve, V., Eger, 1959. 141. o.
- [63] Tanterv az elemi népiskola számára. Bp. 1925. Királyi M. Egyetemi Nyomda. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1925. évi május hó 14-én 1467. eln. sz. alatti rendeletével.
- [64] vö. Komár Pálné: i. m. 85. o.
- [65] Kornis Gyula: Kultúra és túlterhelés. Néptanítók Lapja, 1929. 19—20. sz.
- [66] Tanterv a gimnáziumok számára, 1926.
- [67] Komár Pálné: i. m. 157. o.
- [68] Tanterv és utasítások a népiskola számára. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Bp. 1932.
- [69] Tanterv és útmutatások a nyolcosztályos népiskola számára. Bp. 1941. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- [70] Gergely Ferenc—Jósvay Gábor—Székely Lajos: Magyar nyelvkönyv az osztott és részben osztott katolikus elemi iskolák V—VI. o.-a számára. Bp. 1936.
- [71] Múth János: A magyar nyelvtan módszeres megvilágításban. — A Gyakorló Polgári Iskola Könyvtára, VII. — Radnóti Dezsőné és Múth János: Életre nevelő anyanyelvi tanítás. Szeged, 1933.
- [72] Uo. 16. o.
- [73] Kehrer Károly és Krehnyay Béla: Pedagógiai szemináriumok. A magyar nyelv tárgyköre. Bp. 1930.
- [74] Tanterv a gimnázium és leánygimnázium számára. Kiadta a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1938. évi máj. hó 25-én kelt 109-646/1938. IX. sz. rendeletével. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- [75] Kerecsényi Dezső: A gimnáziumi új magyar tanterv elvi háttere. Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közöny 1937. 323—329.
- [76] L. 74. jegyzet.
- [77] Bence István: A magyar nyelv és irodalom tanítása. Bp. 1944. Pedagógiai Szakkönyvek, 9.
- [78] Tanterv az általános iskola számára. Kiadta a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter 75.000/1946. VKM. számú rendeletével. Bp. 14. o.
- [79] Kerékgyártó Imre: Az új nyelvtani tantervről. Köznevelés, 1954. (12.) 189.
- [80] Kerékgyártó Imre: Nyelvtan és logika. Köznevelés, 1952(8): 54—55.
- [81] Nyelvtanításunk helyzete és feladatai. Az országos nyelvtanítási konferencia. Bp. 1952. nov. 28—29. Bp. 1953. Tankönyvkiadó. Szoc. Nevelés Könyvtára. 67. sz.
- [82] Uo. 12. o.
- [83] Kerékgyártó Imre: Anyanyelvi oktatásunk kérdései. Köznevelés, 1953. (9): 197.
- [84] Fábián Pál—Kerékgyártó Imre—Rácz Endre: A magyar nyelvtan tanítása. A kétéves pedagógus továbbképzés anyaga ált. isk. és középiskolai nevelők számára. Bp. 1952. 3. o.
- [85] Kovács József: Anyanyelvünk az iskolában. 1953/54. (I): 1. Beköszöntő.
- [86] Tanterv az általános iskolák számára, Bp. 1962.
- [87] Tanterv a gimnáziumok számára, Bp. 1950.
- [88] Szemere Gyula: Tájékoztató a magyar nyelvtan tanításához a gimnáziumokban, Bp. 1960.
- [89] Tanterv a gimnáziumok számára, Bp. 1962.
- [90] Tantervi tervezet anyanyelv- és irodalomból a gimnáziumok számára. Kézirat. Tankönyvkiadó. Bp. 1962. 66. o.
- [91] A gimnáziumi tantervek vitájához. Kézirat. Tankönyvkiadó, Bp. 1962.
- [92] Anyanyelvi műveltségünk. Bp. Akadémiai Kiadó, 1960. 328. o.

- [93] Tantervi tervezet anyanyelv- és irodalomból a gimnáziumok számára. Kézirat. Tankönyvkiadó, Bp. 1962. 69. o.
[94] Tanterv a gimnáziumok számára. Bp. 1965.
[95] Arató Ferenc: i. m. 111. o.
[96] Uo. 125. o.

UMÄNDERUNG DER ZIELAUSSETZUNGEN FÜR DEN UNGARISCHEN SPRACHLEHREUNTERRICHT IN DEN EINZELNEN LEHRPLÄNEN

DR. CHIKÁN, ZOLTÁNNÉ

Die Untersuchung der Lehrpläne einzelner Lehrgegenstände ist ein wichtiges Gebiet auch aus dem Gesichtspunkt der Sozialgeschichte, weil das Ziel der Schule in jeder Zeit von den Bestrebungen der Gesellschaft und das Ziel der Lehrgegenstände vom Ziel der Schule bemessen wird.

Dem ersten offiziellen Lehrplan gehen Bestrebungen voran, die sich auf gewisse Systematisierung richten. Im Jahre 1868, — nach der Verordnung der pflichtlichen Volksbildung — erschien der erste offizielle Lehrplan. Schon dieser macht uns aufmerksam, dass es dem Muttersprachunterricht eine grosse Rolle gesichert werden muss. Die Zielaussetzungen sind den drei Vorläufern der jetzigen allgemeinen Schule entsprechend — Volksschule, Bürgerschule und Gymnasium — verschieden.

Entgegen den manchmal maximalistischen Forderungen äusserten einige ausübende Pädagoge am Jahrhundertswende antigrammatische Ansichten. Die am Anfang dieses Jahrhunderts ausgegebenen neuen Lehrpläne bezeichnen unter diesem Einfluss den zu unterrichtenden Lehrstoff aus vielen Gesichtspunkten schon richtig. Viele wertvolle Ideen liegen in den Reformplänen der Räterepublik.

Wie auch unser ganzer Unterricht zwischen den zwei Weltkriegen, stand auch der Grammatikunterricht im Dienst chauvinistischer Ideen.

Nach 1945 haben wir auf diesem Gebiet eine wesentliche Veränderung. Die Erkenntnis seiner bedeutenden gesellschaftlichen Rolle deutete auf die Wichtigkeit der Muttersprachbildung in entsprechendem Masse hin. Obwohl wir noch Probleme haben, geht der Muttersprachunterricht in den allgemeinen Schulen nach den anfänglichen Übertreibungen in guter Richtung, und auch unsere Oberschulen (erweiterte Oberschulen) haben ihre Aufgaben erkannt. Die erfreulich zunehmende theoretische und methodische Fachliteratur und gute Lehrbücher helfen den Lehrern in der Arbeit.

